

**AZƏRBAYCAN TEXNİKİ UNIVERSİTETİNİN nəzdində
BAKİ TEXNİKİ KOLLECI**

“GƏNCLƏRİN ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIĞI”

MÜHAZİRƏ MƏTNLƏRİ

(18 saat)

(ümumtəhsil qruplar üzrə, II semestr)

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

§1. VƏTƏNPƏRVƏRLİK ANLAYIŞI. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ FƏXRİ MÜKAFATLARI	1
§ 2 HƏRBİ QULLUQÇULARIN İMTİYAZLARI VƏ MƏSULİYYƏTİ. «VƏTƏNƏ XƏYANƏT» ANLAYIŞI	4
§ 3 HƏRBİ QULLUQÇULARIN HƏVƏSLƏNDİRİLMƏSİ VƏ CƏZALANDIRILMASI	6
§ 4 BÖLÜYÜN SUTKALIQ NÖVBƏTÇİLİYİ	8
§ 5. SAATDARIN VƏZİFƏLƏRİ VƏ FƏALİYYƏTİ	9
§ 6 SIRADAN ÇIXMA VƏ RƏİSƏ YAXINLAŞMA	10
§ 7. MOTOATICI TAQIMIN QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ İMKANLARI	11
§ 8. MÜHƏNDİS MANEƏLƏRİNİN TƏYİNATI, QURULUŞU, DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ VƏ İŞ PRİNSİPİ	12
§ 9. ZİREHLİ DÖYÜŞ TEXNİKALARI VƏ ONLARLA MÜBARİZƏ ÜSULLARI	13
§ 10. KALAŞNİKOV TİPLİ PULEMYOTLARIN TƏYİNATI, QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ	15
§ 11. ƏL QUMBARALARIN TƏYİNATI, QURULUŞU, DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ VƏ ATILMASI QAYDASI	16
§ 12. KİÇİKÇAPLI VƏ PNEVMATİK TUFƏNGLƏRİN TƏYİNATI VƏ DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ.....	17
§ 13. ƏRAZİDƏ XƏRİTƏSİZ YERİN SƏMTİNİN TƏYİN EDİLMƏ ÜSULLARI	18
§ 14. AZİMUT İSTİQAMƏTİNDƏ HƏRƏKƏT ÜSULLARI	20
§ 15. MÜLKİ MÜDAFİƏNİN XƏBƏRDARLIQ SİQNALLARI VƏ MÜHAFİZƏ . QURĞULARI	21
§ 16. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİNİN TƏYİNATI VƏ İSTİFADƏ ETMƏ QAYDASI	22
§ 17. SƏMƏRƏLİ QİDALANMA VƏ ZƏRƏRLİ VƏRDİŞLƏR. ONLARIN SAĞLAMLIĞA TƏSİRİ	22
§ 18. YOLUXUCU XƏSTƏLİKLƏR HAQQINDA ANLAYIŞ	24

Ş1. VƏTƏNPƏRVƏRLİK ANLAYIŞI. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ FƏXRİ MÜKAFATLARI

Vətənpərvərlik anlayışı. Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikası SQ-də tərbiyəvi iş mənəvi psixoloji təminatı ümumi rəhbərliyi komandirlər həyata keçirirlər. Vətənpərvərlik hissi qədim tarixə malikdir. Əsası sinifsiz cəmiyyətdə, mağara adamları tərəfindən qoyulmuşdur.

Vətəndaşlıq, vətən borcu şagirdlərdə kiçik yaşlarından, ailədən başlayır. Hərbi qulluqçunun mənəvi-psixoloji hazırlığı xalqın tarixi irsinə və dünyəvi dəyərlərə söykənməlidir.

Mənəvi-psixoloji hazırlıq şəxsi heyətin dəyanəti, yəni onun döyüş tapşırığını yerinə yetirmək, gərgin və təhlükəli şəraitdə fədakarlıq göstərmək, vətənpərvərlik əqidəsinə sadıq, təmkinli, dözümlü olmaq qabiliyyətinin formalaşması nəzərdə tutur. Vətən sevgisi, vətənpərvərlik hər kəsin borcudur. Hərbi qulluqçu Vətənin silahlı müdafiəçisidir. Hərbi qulluqçulara hər an Azərbaycan Respublikasının silahlı müdafiəsinə hazır olmaq, lazım gəldikdə respublikamızı müdafiə etmək həvalə olunmuşdur. Hərbi qulluqçu vətənpərvər insandır. O, vətəni, doğma torpağını sevir.

Vətənpərvər Vətənin şüurlu səviyyədə sevən, hər an müdafiəsinə qalxan, Vətən naminə istənilən çətinliklərə dözməyə və fədakarlığa hazır olan insandır.

Vətənpərvərlik – Vətən müdafiəsinin ən başlıca kefiyyətidir, bu kefiyyətə malik olmayan hallarda o, sadəcə bir muzdluya çevrilə bilər. Vətənpərvər Hərbi Anda sadıq qalmaqla Vətəninə, xalqına fədakarlıqla xidmət edər, qanını, hətta canını əsirgəmədən Azərbaycan Respublikasının müdafiəsində öz borcunu rəşadətlə, bütün çətinliklərə dözərək yerinə yetirə bilər. Namuslu, vicdanlı, ləyaqətli olmaq hərbi qulluqçunun əsas kefiyyətlərindəndir.

Azərbaycan Respublikasının fəxri mükafatları. Azərbaycanın ilk ordeni Respublikada sovet hakimiyyəti qu- rulduqdan sonra Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sərəncamı ilə təsis edilən, Azərbaycan SSR-in «*Qırmızı Bayraq*» ilk ordeni olmuşdur. İkinci orden Azərbaycan SSR «*Qırmızı Əmək Bayrağı*» ordeni idi. Hər iki ordenlə təltif olunma 1930-cu illərin ortalarından ləğv edilmişdir. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini elan etdikdən sonra, Azərbaycan Respublikasının Mili Məclisinin 10 noyabr 1992-ci il tarixində «*Azərbaycan Respublikasının orden və medallarının təsis edilməsi haqqında*» qanun qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanının xüsusi fərqlənmə nişanı. 25 mart 1992-ci ildə «*Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı*» fəxri adı təsis edilmişdir. Bu Respublikamızın ən yüksək fərqlənmə dərəcəsidir. Fəxri adın xüsusi fərqlənmə nişanı «*Qızıl Ulduz*» medalıdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və tərəqqisi naminə xalq qarşısında müstəsna xidmətlərə və rəşadətə görə verilir. «*Qızıl Ulduz*» medalı döşün sol tərəfinə, digər orden və medallardan yuxarı taxılır.

Ordenlər. «Heydər Əliyev» ordeni. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısında müstəsna tarixi xidmətlərini nəzərə alaraq və onun xatirəsini əbədləşdirmək məqsədilə «*Heydər Əliyev*» ordeni təsis edilmişdir. «*Heydər Əliyev*» ordeni Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına aşağıdakı hallarda verilir:

- Azərbaycanın tərəqqisinə, əzəmətinin və şöhrətinin artmasına töhfə verən müstəsna xidmətlərinə görə;
- Vətənin müdafiəsində, Azərbaycanın dövlət mənafelərinin qorunmasında göstərilmiş mərdlik və şücaətə görə;
- Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə onun statusuna görə.

«İstiqlal» ordeni. Azərbaycan Respublikasının «*İstiqlal*» ordeni vətəndaşlara aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikasında milli – azadlıq hərəkatında müstəsna xidmətlərinə görə;
- Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısında xüsusi böyük xidmətlərinə görə;
- Azərbaycan Respublikasının milli dövlət quruculuğu işlərində xüsusi xidmətlərinə görə.

«Şah İsmayıl» ordeni. Azərbaycan Respublikasının ali hərbi ordenidir. «*Şah İsmayıl*» ordeni Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ali zabitləri, hərbi hissələrin və birləşmələrin komandirləri təltif edilir. «*Şah İsmayıl*» ordeni aşağıdakı xidmətlərə görə verilir:

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təşkilində və möhkəmləndirilməsində xüsusi xidmətlərinə görə;

- Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi xidmətlərinə görə;

- görkəmli sərkərdəlik fəaliyyətinə görə;

- Respublika fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında xüsusi xidmətlərinə görə.

«Azərbaycan Bayrağı» ordeni. «Azərbaycan Bayrağı» ordeni Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikasında milli-azadlıq hərəkatında və ictimai-siyasi fəaliyyətdə xüsusi xidmətlərinə görə;

- Hərb elminin və hərbi texnikanın inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə;

- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanmasında xüsusi xidmətlərinə görə;

- Respublikada əmin - amanlığın təmin edilməsində, asayışın qorunmasında və hərbi xidmətdə xüsusi xidmətlərinə görə;

- Dövlət sərhədinin mühafizəsinin təmin edilməsində xüsusi xidmətlərinə görə.

«Şöhrət» ordeni. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə aşağıdakılara görə verilir:

- İqtisadi, elmi-texniki, sosial-mədəni inkişafda xüsusi xidmətlərinə görə;

- Sülhün və xalqlar arasında dostluğun möhkəmləndirilməsində və əməkdaşlığın inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə;

- Sənaye, nəqliyyat, rabitə, tikinti sahələrində və xalq təsərrüfatının digər sahələrində görkəmli əmək nəticələrinə görə;

- Elm, təhsil və səhiyyə sahəsində xüsusi xidmətlərinə görə.

«Şərəf» ordeni. Azərbaycan Respublikasının «Şərəf» ordeni. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikasının dövləti və xalqı qarşısında böyük xidmətlərinə görə;

- Azərbaycan Respublikasının milli dövlət quruculuğu işlərində xüsusi xidmətlərinə görə;

- İqtisadi, elmi-texniki, sosial-mədəni inkişafda müstəsna xidmətlərinə görə;

- Elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət, təhsil və səhiyyə sahələrində böyük xidmətlərinə görə.

«Dostluq» ordeni. Azərbaycan Respublikasının «Dostluq» ordeni. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikası ilə xarici ölkələr arasında dostluq, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə;

- Xalqlar arasında dostluğun möhkəmləndirilməsi işində görkəmli xidmətlərinə görə;

- Dünyada, regionda və müxtəlif ölkələrdə sülhün və əmin-amanlığın bərqərar olmasında, sivilizasiyalar arasında konstruktiv münasibətlərin yaradılmasında və mədəniyyətlər arasındakı dialoqun qurulmasında görkəmli xidmətlərinə görə.

«Vətənə xidmətə görə» ordeni. Azərbaycan Respublikasının üç dərəcədə «Vətənə xidmətə görə» ordeni aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikasına sadıqlıya görə, vəzifə borcunu ləyaqətlə və vicdanla yerinə yetirməyə görə;

- Dövlət qulluğunda səmərəli fəaliyyətə, yüksək peşəkarlığa və xüsusi nailiyyətlərə görə;

- Milli dövlət quruculuğu işlərində xüsusi xidmətlərə görə.

Medallar. «Vətən uğrunda» medalı. Azərbaycan Respublikasının «Vətən uğrunda» medalı aşağıdakılara görə verilir:

- Azərbaycan Respublikası ərazi bütövlüyünün təmin edilməsində iştirak etdiyinə görə;

- Dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində fəaliyyətinə görə;

- Dövlət quruluşunun müdafiəsində iştirakına görə.

«İgidliyə görə» medalı. Azərbaycan Respublikasının «*İgidliyə görə*» medalı aşağıdakılara görə verilir:

- Müharibədə döyüş zamanı göstərdiyi igidliyə görə;
- Döyüş əməliyyatlarına uğurlu rəhbərlik etdiyinə və şəxsi mərdlik göstərdiyinə görə;
- Həyatı təhlükə altında hərbi borcu yerinə yetirərkən igidlik göstərdiyinə görə;
- Xüsusi tapşırığı yerinə yetirərkən casarət göstərdiyinə görə;
- Həyatı təhlükə qorxusu altında olduğu halda insan həyatı xilas etdiyinə görə.

«Tərəqqi» medalı. Azərbaycan Respublikasının «*Tərəqqi*» medalı. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına, əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə aşağıdakılara görə verilir:

- Sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsində qazandıqları uğurlara görə;
- Böyük əhəmiyyətli ixtiralarla və səmərələşdirici təkliflərin verilməsinə görə;
- Elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət, xalq təhsili və səhiyyə sahələrində xidmətlərinə görə;
- Xalq təsərrüfatı obyektlərinin inşasında, yenidən qurulmasında görkəmli xidmətlərinə görə;
- Bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafında səmərəli fəaliyyətinə görə.

«Hərbi xidmətlərə görə» medalı. Azərbaycan Respublikasının «*Hərbi xidmətlərə görə*» medalı Azərbaycan Respublikasının hərbi qulluqçularına aşağıdakılara görə verilir:

- Öz xidmət vəzifələrini və hərbi hissənin qarşısında qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirərkən fərqləndiklərinə görə;
- Dövlət sərhədlərinin qorunmasında xidmətlərinə görə.

«Hərbi xidmətdə fərqləndiyinə görə» medalı. «*Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə*» medalı ilə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçuları aşağıdakılara görə təltif edirlər:

- Döyüş hazırlığındakı əla göstəricilərə görə;
- Təlimlərdə, döyüş xidməti və döyüş növbəsində xüsusi fərqlənməyə görə;
- Şücaət, fədakarlıq və hərbi xidmət keçdiyi dövrdə göstərdiyi digər xidmətlərə görə.

«*Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə*» medalının üç dərəcəsi vardır:

- «*Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə*» 1-ci dərəcəli medal;
- «*Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə*» 2-ci dərəcəli medal;
- «*Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə*» 3-cü dərəcəli medal.

«Sərhəddə fərqlənməyə görə» medalı. «*Sərhəddə fərqlənməyə görə*» medalı ilə Azərbaycan Respublikası Sərhəd qoşunlarının hərbi qulluqçuları və başqa şəxslər aşağıdakılara görə təltif edirlər:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədini pozanların tutulub saxlanması ilə əlaqədar döyüş əməliyyatlarında göstərilən rəşadətə görə;
- Dövlət sərhədinin toxunulmazlığını qoruyarkən rəşadətə görə;
- Dövlət sərhədinin mühafizəsində göstərilən yüksək sayıqlığa və təşəbbüskarlığa görə;
- Sərhəd mühafizə xidmətində yüksək təşkilatçılıq bacarığı və dövlət sərhədinin möhkəmləndirilməsində nümunəvi iş görə;
- Dövlət sərhədinin mühafizəsində sərhəd qoşunlarına fəal köməyə görə.

«Hərbi əməkdaşlıq sahəsində xidmətlərə görə» medalı. «*Hərbi əməkdaşlıq sahəsində xidmətlərə görə*» medalı ilə Azərbaycan Respublikası ilə hərbi əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsində göstərdikləri xidmətlərə görə Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin hərbi qulluqçuları və digər şəxslər təltif edirlər.

«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Veteranı» medalı. «*Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Veteranı*» medalı ilə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər silahlı birləşmələrin sıralarında (SSRİ Silahlı Qüvvələri və digər silahlı birləşmələrində xidmət müddəti də nəzərə alınmaqla) 25 təqvim ili və daha çox qüsursuz xidmət etmiş hərbi qulluqçular təltif edirlər.

«Qüsursuz xidmətlərə görə» medalı. «*Qüsursuz xidmətlərə görə*» medalı ilə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində qüsursuz həqiqi hərbi xidmət keçən, hər il iyun ayının 26-na qədər 10, 15 və 20 təqvim ili tamam olmuş hərbi qulluqçular təltif edilir «*Qüsursuz xidmətlərə görə*» medalının üç dərəcəsi vardır:

- «Qüsursuz xidmətlərə görə» 1-ci dərəcəli medal Silahlı Qüvvələrdə 20 təqvim ili xidmətə görə;
- «Qüsursuz xidmətlərə görə» 2-ci dərəcəli medal - Silahlı Qüvvələrdə 15 təqvim ili xidmətə görə;
- «Qüsursuz xidmətlərə görə» 3-cü dərəcəli medal - Silahlı Qüvvələrdə 10 təqvim ili xidmətə görə.

«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrin 10 illiyi (1991-2001)» yubiley medalı.
«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin 10 illiyi (1991-2001)» yubiley medalı ilə 2002-ci il iyun ayının 26-na qədər Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində həqiqi hərbi xidmət keçən və döyüş hazırlığında uğurlar qazanmış zabit, gizir və miçmanlar, habelə Silahlı Qüvvələrdən ehtiyata yaxud istefaya buraxılmış Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qurulmasında və onun möhkəmlənməsində fəal iştirak edən zabitlər təltif edirlər.

«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrin 90 illiyi (1918-2008)» yubiley medalı.
«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin 90 illiyi (1918-2008)» Azərbaycan Respublikasının yubiley medalı ilə 2008-ci il iyunun 26-dək Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində həqiqi hərbi xidmət keçən və döyüş hazırlığında uğurlar qazanmış zabitlər, gizirlər, miçmanlar və müddətdən artıq həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları, habelə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən ehtiyata, yaxud istefaya buraxılmış, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qurulmasında və möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edən zabitlər təltif edirlər.

«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrin 95 illiyi (1918-2013)» yubiley medalı.
«Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin 95 illiyi (1918-2013)» Azərbaycan Respublikasının yubiley medalı ilə 2013-cü il iyunun 26-dək Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində həqiqi hərbi xidmət keçən və döyüş hazırlığında uğurlar qazanmış zabitlər, gizirlər, miçmanlar və müddətdən artıq həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları, habelə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrindən ehtiyata və ya istefaya buraxılmış, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qurulmasında və möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edən zabitlər təltif edirlər.

§ 2 HƏRBİ QULLUQÇULARIN İMTİYAZLARI VƏ MƏSULİYYƏTİ. «VƏTƏNƏ XƏYANƏT» ANLAYIŞI

Hərbi qulluqçuların imtiyazları. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan hərbi qulluqçu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, ümumxalq müzakirələrdə və səsvermələrdə iştirak etmək hüququna malikdir.

Özlərinin xidmət fəaliyyətində hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının tələblərini rəhbər tutaraq siyasi partiyanın üzvü ola bilməzlər.

Dövlət və hərbi sirri açmamaq şərti ilə hərbi qulluqçuların söz və mətbuat azadlığına, əqidə azadlığına sərbəst şəkildə ifadə etmə hüququ vardır.

Hərbi qulluqçuların dini əqidə azadlığına təminat verilir, lakin xidməti borclarından azad etmir. Hərbi qulluqçuların elmi, texniki, bədii və başqa azadlığına, yaradıcılığına təminat verilir, bir şərtlə ki, onların hərbi xidmət vəzifələrinə mane olmasın.

Hərbi xidmətdən buraxıldıqdan sonra onların işə düzəlməsinə təminat verilir. Hərbi qulluqçuların pul təminatı onların tutduğu vəzifənin maaşından, verilmiş hərbi rütbənin və əlavə qulluğun müddətindən asılı olan maaşın faizindən asılıdır.

Hərbi qulluqçular əlavə olaraq Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi ərzaq və əşya normalarına görə pul kompensasiyaları alma hüququna malikdir.

Hərbi qulluqçuların ailə üzvləri dəmiryol, dəniz, avtomobil və hava nəqliyyatından güzəştli hüquqa malikdirlər. Hərbi qulluqçuların istirahət hüququ həftədə 41 saatdan çox olmayan xidmət vaxtının müəyyən edilməsi, həftənin istirahət, bayram, illik məzuniyyət və başqa ödənişli məzuniyyət verilməsi yolu ilə təmin edilir.

Hərbi qulluqçu il ərzində 45 gün məzuniyyətə gedə bilər. Hərbi qulluqçu ailəsi və özünün yaşaması üçün mənzil alma hüququna malikdir.

Hərbi qulluqçular mülki tədris müəssisələrində axşam və ya qiyabi təhsil alma hüququna malikdir. Hərbi qulluqçular və onların ailələri hər növ tibbi müayinə alma hüququna malikdirlər.

Hərbi qulluqçuların hərbi nəzakət və davranış qaydaları. Hərbi qulluqçular öz aralarında bir-biri ilə münasibətdə nəzakətli və təmkinli olmalıdırlar. Hərbi qulluqçular xidmət məsələlərində bir-birinə «Siz» deyərək müraciət etməlidirlər. Bir-birinə şəxsən müraciət etdikdə hərbi rütbənin adı çəkilir, qoşun növü və tutduğu vəzifə deyilmir.

Rəislər və yüksək rütbəli komandirlər tabeliyində olanlara müraciət etdikdə onların rütbəsini və familiyasını deyirlər. Məsələn, «*Siravi əsgər Həsənov*», «*Yoldaş siravi əsgər*», «*Yoldaş mayor*» və s. Gizir, miçman, çavuş rütbəsi olmayan, hərbi təhsil məktəblərinin və həmçinin tədris hissələrinin kursantlarına «*kursant Əliyev*», «*Yoldaş kursant*» deyərək müraciət edirlər.

Tabelikdə olanlar və kiçik rütbəli öz böyüklərinə və rəsilərinə müraciət etdikdə onların hərbi rütbəsini deyir və hərbi rütbənin qabağına «*yoldaş*» sözü, qvardiya hissələrində isə «*yoldaş qvardiya*» sözləri əlavə olunur. Məsələn, «*yoldaş qvardiya leytenantı*», «*yoldaş baş əsgər*» və s.

Hərbi qulluqçular həmişə yüksək mədənilik, təvazökarlıq, təmkinlilik nümunəsi göstərməli, ictimai yerlərdə və küçədə özlərini layiqli aparmalıdırlar. Hərbi qulluqçu ictimai yerlərdə və həmçinin tramvayda, trolleybusda, avtobusda, metroda, şəhərtrafi qatarlarda və s. yerlərdə içəri daxil olan rəisə və yaxud böyüyə salam verməli, əgər boş yer yoxdursa öz yerini ona təklif etməlidir. Hərbi qulluqçular mülki əhaliyə qarşı nəzakətli olmalı, vətəndaşların şərəf və ləyaqətlərinin qorunmasına, ictimai qayda-qanunun saxlanmasına yardım etməli, həmçinin bədbəxt hadisə, yangın və təbii fəlakət vaxtı əhaliyə kömək göstərməlidirlər.

Hərbi qulluqçulara əllərini cibində saxlamaq, həmçinin rəisin, yaxud böyük rütbəli komandirin icazəsi olmadan onların yanında oturmaq və yaxud papiros çəkmək qadağandır. Hərbi qulluqçular küçədə və yaxud icazə verilməyən yerlərdə papiros çəkməkdən özlərini saxlamalıdırlar. Komandirlərə (rəislər) və özündən böyüklərə müraciət. Tabeliyində olan və kiçik rütbəli qulluqçular komandirlərə və rütbəcə özlərindən böyüklərə müraciət edərək hərbi rütbədən əvvəl «*yoldaş*» kəlməsini işlədirlər və sonra hərbi qulluqçunun rütbəsini deyirlər. Məsələn: «*yoldaş çavuş, icazə verin Sizə müraciət edirəm*».

Böyük rütbəli komandirlərin iştirak etdiyi yerlərdə hərbi qulluqçu lazım olan adama müraciət etmək üçün böyük rütbəli hərbi qulluqçudan sonra istədiyi hərbi qulluqçuya müraciət edə bilər. Məsələn: «*yoldaş baş çavuş, icazə verin siravi əsgər Həsənova, müraciət edirəm*».

Komandirlər qulluq zamanı özlərindən kiçik rütbəli hərbi qulluqçulara müraciət edərkən onların rütbəsini və familiyasını və yaxud da ancaq rütbələrini deyirlər. Məsələn «*siravi əsgər Əhmədov və yaxud yoldaş əsgər*».

Hərbi qulluqçuların məsuliyyəti. Hərbi qulluqçular hüquq pozuntuları törətdiyi halda Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq surətdə məsuliyyət daşıyırlar. Hərbi rütbəsindən və xidməti vəziyyətindən asılı olmayaraq hərbi qulluqçular qanun qarşısında bərabərdirlər. Hərbi qulluqçular yol hərəkəti qanunlarını, ov, balıqçılıq və balıq ehtiyatlarının mühafizəsi qaydalarını, gömrüqxana qaydalarını pozmağa və qaçaqmalçılığa görə ümumi əsaslarla inzibati məsuliyyət daşıyırlar. Müəyyən edilmiş hərbi xidmət qaydasına qarşı cinayət törədilməsinə görə onlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə, hərbi cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti daşıyırlar. Belə qanun pozuntuları aşağıdakılardır:

- xidmət müddətində komandirə təsir göstərmək və onu müəyyən cinayətə təhrik etmək;
- komandirə qarşı hədə gəlmək və qüvvə işlətmək;
- hərbi qulluqçuları təhqir etmək;
- hərbi qulluqçudan boyun qaçırmaq;
- hərbi sirri yaymaq;
- etibar edilən hərbi texnikanı, silahı, əşyaları itirmək, xarab etmək;
- etibar edilən maşını düzgün idarə və istifadə etməmək qorovul və patrul xidmətini düzgün aparmamaq.

Hərbi qulluqçular tərəfindən qanun pozuntularının dərəcəsiindən asılı olaraq komandir və ya rəis hərbi qulluqçuları intizam nizamnaməsinin bəndlərinə görə cəza tədbirləri verə bilər.

Əmr və sərəncamların verilməsi qaydaları və onların icrası. *Əmr* – rəisin yazılı və ya şifahi verdiyi göstərişdir. Əmr verildikdə hərbi qulluçu qeyd–şərtsiz, dəqiq və vaxtında yerinə yetirməlidir. Hissə və bölmə komandiri gündəlik məsələlərin yerinə yetirilməsi üçün bütün göstərişlərini sərəncam şəklində verir. Əmr və sərəncamlar bir qayda olaraq tabelik üzrə verilir.

Hərbi qulluqçuya əmr verildikdə o, «*Oldu*» cavabını verərək əmri yerinə yetirməlidir. Zəruri hallarda əmri düzgün başa düşmədikdə və əmin olmaq məqsədilə əmrin qısa şəkildə təkrar olunmasını tələb edə bilər. Əmr yerinə yetirildikdən sonra hərbi qulluqçu bu barədə əmri vermiş rəisə və özünün bilavasitə rəisinə məlumat verməlidir.

Vətənə xəyanət anlayışı. Vətənə xəyanət Azərbaycan xalqı qarşısında ən ağır cinayətdir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində göstərilir ki:

«Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi toxunul- mazlığı, dövlət təhlükəsizliyi və ya müdafiə qabiliyyəti zərərinə olaraq, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən düşmən tərəfinə keçmə, casusluq, dövlət sirrini xarici dövlətə vermə, Azərbaycan Respublikasına qarşı düşmənçilik fəaliyyəti aparmaqda xarici dövlətə, təşkilata və ya onların nümayəndələrinə kömək etməklə 10 ildən on 15 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum- etmə ilə cəzalandırılır (Az.Resp.CM.274-cü maddə)»

Vətən–bir millətin illər uzununu yaşadığı, adətinin, ənənəsinin, varlığının, şüurunun, birliyinin torpağı ilə birləşdiyi məkandır. Elə bir məkan ki, ana qucağı kimi isti, ata qoynu kimi əmin və etibarlıdır. Vətən sadəcə müəyyən sərhədləri olan coğrafi bir məkan deyildir.

Vətən xüsusi sevgi və hörmətə layiq müqəddəs torpaqdır. Biz vətənin suyunu içir, çörəyini yeyir, havasını uduruq. Evimiz, kəndimiz, obamız bu torpaqlardadır. Baba və dədələrimiz bu torpaqlarda uyuyur, ata-anamız bu torpaqlarda addımlayırlar.

Vətən müqəddəsdir. Ata-babalarımız bu torpaqlarda yaşamış, onu becərmiş, qorumuş, onun uğrunda vuruşmuşlar. Onlar bu torpaqlar uğrunda canlarından keçib, şəhidlik rütbəsinə yüksəlmişlər. Vətəni və vətəndaşı sevmək böyük bir əxlaqi keyfiyyətdir. Dinimizin əmri, Uca Rəbbimizin razı qaldığı əməldir. Rəvayətlərdən birində «*Vətəni sevmək Allaha imandandır*» buyurulmuş, vətən sevgisinin əhəmiyyəti ön plana çəkilmişdir. Qəlbində Allaha imanı olan hər bir kəsin xalqına və vətəninə də sevgisi olacaqdır. Bir hədisdə vətəni qorumağın əhəmiyyətini bildiren Həzrəti Peyğəmbərimiz (s.ə.s) belə buyurmuşdur: «*Sərhəd boyunca Vətəni qoruyan gözləri cəhənnəm atəşi yandırmayacaqdır, Allahın razılığı üçün Vətən sərhədlərini qoruyanlara isə daim savab yazılacaqdır*».

§ 3 HƏRBI QULLUQÇULARIN HƏVƏSLƏNDİRİLMƏSİ VƏ CƏZALANDIRILMASI

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi. Azərbaycan Respublikasının 23 sentyabr 1994-cü il tarixli 885 sayılı qanunu ilə təsdiq edilmişdir. Bu nizamnamə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi intizamını müəyyənləşdirir, onların vəzifə və hüquqlarını tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrindəki hərbi intizam cəza və məcburiyyət prinsiplərinə deyil, hərbi qulluqçuların yüksək şüurluluğuna, vətənpərvərlik borclarını dərinədən dərk etmələrinə, xalqımızın beynəlməncilik prinsiplərinə sadıq olmalarına və Vətənə sonsuz məhəbbət bəsləmələrinə əsaslanır.

Hərbi intizam. Hərbi intizam bütün hərbi qulluqçuların Azərbaycan Respublikasının qanunlarında və hərbi nizamnamələrində müəyyən olunmuş qaydalara ciddi riayət etməsi deməkdir. Hərbi intizam hər bir hərbi qulluqçunu:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına ciddi riayət etməyə, Hərbi Andın və hərbi nizamnamələrin tələblərini dəqiq yerinə yetirməyə, komandirlərin əmr və sərəncamlarına sözsüz tabe olmağa;

- Hərbi xidmətin bütün çətinlik və məhrumiyyətlərinə mətinliklə tab gətirməyə, hərbi borcunu yerinə yetirərkən öz qanını və hətda həyatını belə əsirgəməməyə;

- Hərbi və dövlət sirlərini möhkəm saxlamağa;
- Namuslu və doğruçu olmağa, hərbi işi vicdanla öyrənməyə, ona tapşırılan silahı, döyüş texnikasına, hərbi əmlakı və xalq əmlakını hər vasitə ilə qorumalı;
- Komandirlərə və böyüklərə hörmət etməli və əsgəri nəzakət və salamvermə qaydalarına əməl etməyi.

Komandirin əmri tabelikdə olanlar üçün qanundur. Əmr sözsüz, dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməlidir.

Əgər tabelikdə olan tabe olmaqdan açıq-aşkar imtina edirsə, yaxud müqavimət göstərsə, komandir tabeçiliyində olanı məsuliyyətə cəlb etməlidir. Bu zaman silahdan ancaq döyüş şəraitində istifadə edə bilər.

Sülh dövründə isə silah yalnız müstəsna hallarda şərait təcili tədbirlər görməyi tələb etdikdə, yəni tabe olmayanın hərəkətləri Vətənə xəyanətə, döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə yönəldikdə və ya komandirin, digər hərbi qulluqçuların, ya da mülki vətəndaşların həyatına real təhlükə yarandıqda işlədilə bilər.

Şərait imkan verirsə, komandir silah işlətməkdən əvvəl tabe olmayana xəbərdarlıq etməlidir. Komandirin silah işlətməsi haqqında dərhal komanda üzrə məlumat verməlidir.

Qayda-qanun və intizam bərpası üçün tədbir görməyən komandir bunun üçün məsuliyyət daşımalıdır.

Əsgər, matros və çavuşların həvəsləndirilməsi. Həvəslən- dirmələr hərbi qulluqçuların tərbiyə edilməsi və hərbi intizamın möhkəmləndirilməsi üçün mühüm vasitədir. Komandir ona verilən hüquqlardan istifadə edərək, tabeliyindəkiləri həvəsləndirə bilər. Əsgərlər, matroslar və çavuşlar üçün aşağıdakı həvəsləndirmələr tətbiq edilir:

- Təşəkkür elan etmək;
- Əvvəl verilmiş intizam cəzasını ləğv etmək;
- Növbədən kənar hissənin yerləşdiyi yerdən (gəmidən) kənara buraxmaq;
- Fəxri fərmanla, qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırmaq;
- Hərbi qulluqçunu Döyüş Bayrağı yanında foto şəklini çəkmək;
- Baş əsgər hərbi rütbəsi vermək;
- Hərbi qulluqçunun yaşadığı yerə xidmət borcunu nümunəvi yerinə yetirdiyinə görə ailəsinə təşəkkür məktubu göndərmək;
- Müddətdən artıq xidmət edən çavuşları ştat üzrə vəzifəyə təyin etmək;
- Əlaçı döş nişanı ilə təltif etmək;
- Əsgərlərin, çavuşların adlarını Fəxri kitaba yazmaq;
- Əsgərlərə, matroslara, çavuşlara vaxtı nəzərə almadan 10 sutkayadək qısa müddətli məzuniyyətə buraxmaq.

Əsgər, matros və çavuşların cəzalandırılması. Hərbi qulluqçular törətdikləri cinayətlər üçün qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq cinayət məsuliyyəti daşımalıdırlar. Törətdiyi cinayət üçün intizam cəzası almış hərbi qulluqçu cinayət məsuliyyətindən azad edilmir. Əsgərlərə və matroslara verilən intizam cəzaları aşağıdakılardır:

- Məzəmmət;
- Töhmət;
- Şiddətli töhmət;
- Hissənin yerləşdiyi yerdən kənara, yaxud gəmidən sahilə növbəti buraxılmadan məhrumetmə;
- Növbədən kənar xidmət naryadına təyin etmə (5 xidməti naryadına qədər);
- Hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs;
- Əlaçı döş nişanından məhrumetmə;
- Baş əsgər (baş matros) hərbi rütbəsindən məhrumetmə cəzaları verilə bilər.

Müddətli xidmət çavuşlarına verilən intizam cəzaları aşağıdakılardır:

- Məzəmmət;
- Töhmət;

- Şiddətli töhmət;
- Hissənin yerləşdiyi yerdən kənara, yaxud gəmidən sahilə növbəti buraxılmadan məhrumetmə;
- Hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs;
- Əlaçı döş nişanından məhrumetmə;
- Hərbi rütbəsini bir pillə aşağı salma;
- Hərbi rütbəsini bir pillə aşağı salmaqla yanaşı aşağı vəzifəyə keçirmə;
- Çavuş hərbi rütbəsindən məhrumetmə
- Çavuş hərbi rütbəsindən məhrumetməklə yanaşı aşağı vəzifəyə keçirmə cəzaları verilə bilər.

Hərbi hissənin komandirləri onların tabeliklərində olan əsgərlər, matroslar və çavuşlar barədə Nizamnamənin müəyyən etdiyi intizam cəzaları tədbirlərindən tam həcmdə istifadə etmək hüququna malikdirlər.

§ 4 BÖLÜYÜN SUTKALIQ NÖVBƏTÇİLİYİ

Bölük növbətçisi. *Bölük növbətçisi* çavuşlardan və müstəsna hallarda daha hazırlıqlı əsgərlərdən təyin olunur.

O, bölükdə daxili qayda–qanuna əməl olunmasına və günün nizam qaydalarına dəqiq yerinə yetirilməsinə, silahların, döyüş sursatı saxlanan yeşiklərin, bölük əmlakının, əsgərlərin və çavuşların şəxsi əşyalarının qorunub saxlanmasına və gün növbətçilərinin düzgün xidmət etmələrinə cavabdehdir.

Bölük növbətçisi alay növbətçisinə və onun köməkçisinə, bölükdə daxili xidmət qaydasında isə bölük komandirinə və bölük baş çavuşuna tabedir. Ona bölüyün gün növbətçiləri tabedirlər.

Yeni bölük növbətçisi dəyişməzdən əvvəl bölüyün təyin olunmuş sutkalıq naryadının heyətini yoxlayır, onu nəzərdən keçirir və bölüyün baş çavuşuna təqdim edir.

Bölük baş çavuşu sutkalıq naryada təlimat verdikdən, baxdıqdan və onu yoxladıqdan sonra yeni növbətçi köhnə növbətçidən bölükdəki şəxsi heyətin sayı və harada olmaları haqqında məlumat alır və sutkalıq naryadı dəyişməyə aparır. Bölük növbətçisinin vəzifələri:

- Bölükdə günün nizam qaydalarının dəqiq yerinə yetirilməsinə diqqət yetirmək bölüyün harada olduğunu, onun şəxsi heyətinin, növbədə olanlarının, xəstələrinin, həmçinin mövcud olan və sərf edilən silahların dəqiq sayını bilmək;

- Silahların ancaq bölük komandirinin və ya bölük baş çavuşunun sərəncamı, tapançaları isə əsgərlərə və çavuşlara ancaq bölük komandirinin icazəsi ilə, bu barədə bölüyün silahlarının və döyüş sursatının verilməsi kitabında müvafiq qeydlər etməklə vermək;

- Silahları qəbul edərkən onların nömrələrini və komplektliyini yoxlamaq;

- Silah saxlama otağının açarını həmişə özündə saxlamaq və heç kimə verməmək;

- Hər hansı hadisə baş verdikdə təcili tədbirlər görmək və bu barədə dərhal alay növbətçisinə, bölük komandirinə və ya onun müavininə, onlar olmadıqda isə bölük baş çavuşuna məlumat vermək;

- Bölükdə yanğınsöndürmə vasitələrinin olmasına və onların sazlığına, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət edilməsinə diqqət yetirmək;

- Yanğın baş verdikdə yanğınsöndürmə komandası çağırmaq, yanğının söndürülməsindən ötrü tədbirlər görmək, dərhal alay növbətçisinə və bölük komandirinə məlumat vermək, həmçinin təhlükə baş verə biləcək otaqlardan şəxsi heyətin, silahların və əmlakın çıxarılması üçün tədbir görmək;

Bölüyün bütün şəxsi heyətini «*Qalx*» komandası ilə yuxudan oyatmaq.

Bölüyün gün növbətçisi. *Bölüyün gün növbətçisi* əsgərlərdən təyin olunur. O, mühafizəsində olan silahların, tapançalar olan şkafların, döyüş sursatı olan yeşiklərin, bölüyün əmlakının, əsgərlərin və çavuşların əşyalarının qorunub saxlanmasına cavabdehdir.

Bölüyün gün növbətçisi bölük növbətçisinə tabedir. Bölüyün növbəti gün növbətçisi kazarmanın daxilində giriş qapısının yanında silahlar saxlanan otağa yaxın yerdə dayanır. Bölüyün gün növbətçisinin vəzifəsidir:

- Bölük növbətçisinin icazəsi olmadan bölüyün binasından heç yerə getməmək, silah saxlama otağına daim nəzarət etmək;
- Bölük komandiri ,ondan yüksək vəzifəli birbaşa rəislər və alay növbətçisi bölüyə gəldikdə «*Farağat*» komandası vermək;
- Bölüyün başqa zabitləri bölüyə gəldikdə «*Bölük bövbətçisi çıxışa*» komandası verməli;
- Bölükdə baş vermiş bütün hadisələr, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması və gördüyü nasazlıqlar haqqında bölük növbətçisinə dərhal məlumat vermək;
- Otaqlarda təmizliyə və qayda-qanuna diqqət yetirmək, hərbi qulluqçuların buna riayət etmələrini onlardan tələb etmək;
- Hərbi qulluqçuların soyuq havada, xüsusilə gecələr geyinməmiş binadan çıxmasına icazə verməmək;
- Növbətçi işıqlandırma qaydalına riayət etmək;
- Hərbi qulluqçuların yalnız müəyyən olunmuş otaqlarda və ya yerlərdə popiros çəkmələrinə, ayaqqabı və paltar təmizləmələrinə diqqət yetirmək;
- Səhər yuxudan durma vaxtı və həmçinin gecələr həyəcan signalı, toplanış hallarında və ya yanğın olduqda şəxsi heyəti yuxudan oyatmaq;
- Bölük növbətçisinin icazəsi olmadan kənar şəxsləri binaya buraxmamaq, həmçinin kazarmadan silahların, əmlakın və əşyaların çıxarılmasına icazə verməmək.

Bölüyün gün növbətçisinin yeri. Bölük yaşayış məntə- qəsində yerləşdirildikdə gün növbətçilərindən biri, həmişə küçədə bölük komandirinin müəyyən etdiyi yerdə olmalı və bölük növbətçisinin harada olmasını bilməlidir.

Gün növbətçisinin duracağı yerdə pis havadan qorunmaqdan ötrü talvar düzəldilir. Gün növbətçisi hərbi qulluqçuların ictimai asayişə, geyim forması qaydalarına riayət etmələrinə nəzarət edir və gördüyü bütün pozuntular haqqında bölük növbətçisinə məlumat verir.

§ 5. SAATDARIN VƏZİFƏLƏRİ VƏ FƏALİYYƏTİ

Qarovul xidmətinin təşkili. Hərbi və dövlət obyektlərinin etibarlı və möhkəm mühafizəsi üçün qaravul təyin edilir. Qarovul xidmətini yerinə yetirmək döyüş vəzifəsini yerinə yetirmək deməkdir və qaravulun şəxsi heyətinin, Qarnizon və Qarovul Xidməti Nizamnaməsinin bütün müddəalarına dəqiq əməl etmək yüksək sayıqlıq, cəsarət, təşəbbüskarlıq tələb edir. Qarovul xidmətini yerinə yetirmək saatdarlar təyin edilir.

Döyüş bayraqlarının, hərbi və dövlət obyektlərinin, həmçinin əsgəri dustaqxanada və intizam taborunda saxlanan şəxslərin qorunması və mühafizəsindən ötrü döyüş tapırışığını yerinə yetirmək üçün təyin edilmiş silahlı bölmə *qarovul* adlanır.

Post və onun təchizatı. Qarovul tərkibində qaravul rəisi, postların və növbələrin görə qaravul nəfərləri, dəyişdirici, lazımi hallarda qaravul rəisinin köməkçisi və nəqliyyat vasi- tələrinin sürücüləri təyin edilirlər.

Saatdar ona tapşırılmış postu qorumaq və müdafiə etmək üçün döyüş tapırışığını yerinə yetirən silahlı qaravul nəfəridir.

Post saatdara qorumaq və müdafiə etmək üçün tapşırılmış obyektlər və həmçinin saatdarın vəzifəsini icra etdiyi yer və yaxud sahədir.

Saatdarın vəzifəsi və toxunulmazlığı. Saatdar toxunulmaz şəxsdir. Saatdarın toxunulmazlığı aşağıdakı kimidir:

- Hüququnun və şəxsi ləyaqətinin qanunla xüsusi qorunması;
- Ancaq müəyyən şəxslərə qaravul rəisinə, qaravul rəisinin köməkçisinə və dəyişdiriciyə;
- Vəzifəsi ilə müəyyən olunmuş tələblərin bütün şəxslər tərəfindən sözsüz yerinə yetirməkdən;
- Bu nizamnamədə göstərilən hallarda və qaydada ona silah işlətmək hüququ verilməsi.

Saatdar qaravul rəisinə, onun köməkçisinə və öz dəyişdiricisinə tabedir. Saatdarın vəzifə borcları:

- Öz postunu sayıq mühafizə və mətanətli müdafiə etmək;
- Ayıq xidmət etmək, fikrini yayındırmaq, silahını əlindən buraxmamaq və onu tabe olduğu şəxslər də daxil olmaqla heç kimə verməmək;
- Təyin olunmuş marşrutla hərəkət edərək postun yaxınlığındakı girişləri və hasarları nəzərdən keçirmək, həmçinin siqnal vasitələrinin sazlığını yoxlamaq;
- Həyatı təhlükədə olsa belə dəyişilməyincə və postdan çıxarılmayınca onu tərk etməmək;
- Postda tapşırığı yerinə yetirərkən silahı doldurulmuş və həmişə atışa hazır olmaq posta, postlar tabelində göstərilən və işarə qoyulmuş yerdən yaxın məsafəyə qaravul rəisindən, qaravul rəisinin köməkçisindən, özünün dəyişdiricisindən və onların müşayiət etdikləri şəxslərdən başqa heç kəsi buraxmamaq;
- Qarovulun nəqliyyat vasitələrinin marşrutunu, hərəkət cədvəlini, həmçinin onların fərqlənmə nişanlarını və siqnallarını bilmək;
- Postdakı yanğınsöndürmə vasitələrdən istifadə etməyi bacarmaq.

Saatdara yatmaq, oturmaq, nəyə isə söykənmək, yazmaq, kitab oxumaq, mahnı oxumaq, yemək, içmək, papiros çəkmək, təbii ehtiyaclarını dəf etmək, kimdənsə nəsə almaq yada nəsə vermək, zərurət olmadıqda patronu yuvasına yeritmək qadağandır.

Saatdar ancaq qaravul rəisinə, onun köməkçisinə və öz dəyişdiricisinin və onu yoxlamağa gəlmiş şəxslərin suallarına cavab verməlidir.

Saatdarın atəş açma hüququ. Saatdar özünə və ya mühafizə etdiyi obyektə aşkar basqın olduğu hallarda aşağıdakı qaydada silah işlətmək hüququna malikdir:

- Xəbərdarlıq edib, xəbərdarlıq atəşi açıb, atəş açmaq;
- Xəbərdarlıq edib, xəbərdarlıq atəşi açmayıb, atəş açmaq;
- Xəbərdarlıq etməyib, xəbərdarlıq atəşi açmayıb, atəş açmaq.

Saatdar qoruduğu obyekti yada qadağan olunmuş ərazini mühafizə edərkən, posta təklükə hiss etdiyi zaman, posta yaxınlaşan şəxsə xəbərdarlıq edib, xəbərdarlıq atəşi açıb, gələn şəxsi postun ərazisindən uzaqlaşdırır.

Pis görmə şəraitində (duman, çiskin, sis) postlar tabeliyində göstərilən məsafədən posta və ya qadağan olunmuş əraziyə yaxınlaşanı görmək mümkün deyilsə, o zaman saatdar xəbər- darlıq edib, xəbərdarlıq atəşi açmadan atəş açmaq kimi hüquqa malikdir.

Saatdar özünə və ya mühafizə etdiyi obyektə aşkar basqın olduğu hallarda xəbərdarlıq etmədən, xəbərdarlıq atəşi açmayıb, silah işlətməlidir.

Postun təhvil-təslimi zamanı qarovulun vəzifələri. Postun təhvil-təslimi zamanı hər hansı nasazlıq aşkar edildikdə və yaxud möhürlərin izləri ilə, postlar siyahısında göstərilən və həmçinin qorunan döyüş texnikasının miqdarı ilə uyğun gəlmədikdə dəyişdirici postun təhvilini dayandırır və qarovul rəisini çağırır, postları yeni qarovul qəbul etdiyi zaman belə hallar baş verdikdə köhnə və yeni qarovul rəisləri çağırılırlar.

Postun təhvil-təslimi qurtardıqdan sonra saatdar və postu qəbul etmiş qarovul nəfəri qorunan obyektin əks tərəfinə üzvlərini tutaraq dayanırlar və növbə ilə məlumat verirlər. Məlumat və dəyişdirici tərəfdən göstəriş aldıqdan sonra saatdar silahını götürür və postda vəzifəsini yerinə yetirməyə başlayır.

§ 6 SIRADAN ÇIXMA VƏ RƏİSƏ YAXINLAŞMA

Silahsız hərbi salamın verilməsi qaydası (əməli). Salamı dəqiq və gümrəh, sıra duruşu və yerləş qaydalarını düzgün yerinə yetirməklə verməli. Sıradankənar duruş vəziyyətində baş geyimsiz salam vermək üçün rəis 5-6 addımlığa çatanda ona tərəf dönməli, «Farağat» komandası ilə durmalı, onun üzünə baxaraq başını dalınca çevirməli.

Əgər baş geyimi geyilibsə bundan başqa, sağ əli baş geyiminə elə yapışdırmalı ki, barmaqlar bir yerdə olsun, ovuc düz, orta barmaq baş geyiminin aşağı ucuna—günlüyün yanına toxunsun, qol çiyin xətti və səviyyəsində olsun. Başı rəisə tərəf döndərdikdə əlin vəziyyəti dəyişməz qalır. Rəis salam verəni ötüb keçəndən sonra başı düzəltməkdə eyni vaxtda əli aşağı salmalı.

Sıradankənar yeriyərkən baş geyimsiz salam vermək üçün rəisə 5-6 addım qalmış eyni vaxtda əllərin hərəkətini saxlayıb sıra addımına keçməklə, başını ona tərəf döndərməli, yerışı davam etdirərək onun üzünə baxmalı.

Rəisi ötəndə başı düzəltməli və əllərlə hərəkəti davam etdirməli. Baş geyimi geyilməyibsə, sıra addımına keçməklə eyni vaxtda başı döndərməli, əli baş geyiminə yapışdırmalı, sol əli budun yanında hərəkətsiz saxlamalı. Rəisi ötəndə sol ayağı yerə qoymaqla başı düzəltməli və sağ əli aşağı salmalı. Yeriyan rəisi ötüb keçdikdə salamı ötmənin birinci addımı ilə verməli. İkinci addımla başı düzəltməli və sağ əli aşağı salmalı.

Sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşma (əməli). Hərbi qulluqçunun sıradan çıxması üçün komanda verilir, məsələn, «*Sıravı Əhmədov. Sıradan filan qədər addım – Çıx!*», yaxud «*Sıravı Yusifov - Yanıma*».

Hərbi qulluqçu öz soyadını eşidib, «*Mən*» sıradan çıxmaq haqqında komandaya isə «*Oldu*» cavabı verir.

Birinci komandada hərbi qulluqçu sıra addımları ilə birinci cərgədən sayaraq göstərilən addımlar qədər sıradan çıxır, dayanır və üzünü sıraya dönür. İkinci komandada hərbi qulluqçu birinci cərgədən bir-iki addım düzünə çıxıb, gedə-gedə rəisə tərəf dönür, kəsməsinə sıra addımları ilə, yaxud yüyürərək rəisə yanaşır və gəldiyi haqqında xəbər verir. Hərbi qulluqçu ikinci cərgədən çıxırsa, o, sol əlini yavaşca qarşısında duran hərbi qulluqçunun çiyinə qoyur, qarşıda duran bir addım çıxıb, sıradan çıxan hərbi qulluqçunu buraxır, sonra öz yerini tutur.

Hərbi qulluqçunun sıraya qayıtması üçün komanda verilir: «*Sıravı Yusifov. Sıraya-Dur!*».

«*Sıravı Yusifov*» komandası ilə üzünü sıraya dayanmış hərbi qulluqçu rəisə tərəf dönür. «*Mən*» cavabı verir; «*Sıraya-Dur!*» komandası ilə əgər silahsızdırsa, yaxud silah arxa vəziyyətin- dədirsə, sağ əlini baş geyiminə yapışdırıb, «*Oldu!*» cavabı verir, geriye dönür, birinci addımda əlini aşağı salır, sıra addımları ilə yeriyərək kəsməsinə sıradan öz yerini tutur.

§ 7. MOTOATICI TAQIMIN QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ İMKANLARI

Əziz tələbələr, keçən payız semestrində «*Motoaticı manqanın təşkili və döyüş imkanları*» mövzusu ilə tanış olmuşunuz. Dərslərin gedişində ən kiçik bölmə olan manqanın quruluşunu və döyüş imkanını öyrəndiniz. Bu semetr isə manqadan bir pillə yuxarı bölmə olan taqımın quruluşunu öyrənəcəyik.

Motoaticı taqım idarəetmə və atəşlə himayə qrupundan və üç motoaticı manqadan ibarətdir. Motoaticı manqanın quruluşunu keçən payız semestrində öyrəndiyimiz üçün bu dərsimizdə idarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun quruluşunu öyrənsək, artıq taqımı da öyrənmiş olacağıq.

İdarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun tərkibinə taqım koman- diri, taqım komandirinin müavini, snayperçi-atıcı, bilavasitə taqım komandirinə tabe olan atəş vasitələri və əmrə verilmiş bölmələr daxildir.

Bu qrup düşmənin canlı qüvvəsini, yüngül zirehli və zirehsiz texnikalarını məhv edir, həmçinin başqa döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirir.

Motoaticı taqım döyüş tapşırığını yerinə yetirən zaman bölüyün tərkibində, kəşfiyyatda, səfərdə, döyüş və keşik mühafzəsində isə müstəqil fəaliyyət göstərə bilər.

Motoaticı taqımın döyüş düzülüşünə motoaticı manqalar və onların tərkibində olan piyadanın döyüş maşınları (zirehli transportyor) daxildir. Yerinə yetiriləcək tapşırıqdan, ərazidən və digər şərtlərdən asılı olaraq motoaticı taqımın döyüş düzülüşünə döyüş maşınları (tank), keçidaçma (partlama) və ələ keçirmə qrupları da verilə bilər.

Motoaticı taqım piyada olaraq, qışda xizəklərdə, piyadanın döyüş maşınında, zirehli döyüş maşınlarında, avtomobillərdə və ya tanklar üzərində desant kimi fəaliyyət göstərir.

Motoaticı taqımın müdafiədə döyüş düzülüşü. Motoaticı taqıma dayaq məntəqəsi, atəş zolağı, əlavə atəş sektoru, bir-iki cəmləmiş atəş sahəsi təyin olunur. Motoaticı taqımın dayaq məntəqəsi cəbhə boyu 300 m və dərinliyi isə 200 m qədər ola bilər. Motoaticı taqımın müdafiəsinin düzülüşünə daxildir:

- Taqımın döyüş düzülüşü;
- Dayaq məntəqəsi;
- Atəş sistemi.

Müdafiənin düzülüşü düşmənin həmləsinin dəf olunmasını, canlı qüvvəsinin və tanklarının ön xəttin qarşısında, cinahlarda və müdafiənin dərinliyində məhv edilməsini təmin etməlidir. Motoatıcı təqımın müdafiədə döyüş düzülüşünə motoatıcı manqalar, idarəetmə və atəşlə himayə qrupu daxildir. Bundan başqa təqımda döyüş maşınları qrupu yaradıla bilər.

Motoatıcı təqımın hücumda döyüş düzülüşü. Motoatıcı təqım bölüyün tərkibində hücumda keçə bilər, taborun ehtiyatını təşkil edə bilər, döyüş kəşfiyyatı dozorida fəaliyyət göstərə bilər. Bundan əlavə motoatıcı təqım hava desantında fəaliyyət göstərə bilər, həmçinin həmlə qrupunun əsasını təşkil edə bilər.

Şəraitdən və yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq motoatıcı təqıma qumbaraatan, tank əleyhinə bölmələr və digər atəş vasitələri, müstəqil tapşırıq yerinə yetirən zaman işə mühəndis bölmələri verilə bilər.

Motoatıcı təqımın döyüş düzülüşü adətən motoatıcı manqalardan, idarəetmə və atəşlə himayə qrupundan ibarət olur. Bundan əlavə təqımda döyüş maşınları qrupu yaradıla bilər.

Yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq, motoatıcı təqım düz xətlə, geri (irəli) bucaqla və ya tinli (sağa və ya sola) düzülüşdə hücumda keçir. Manqalar arasında cəbhə üzrə və dərinliyə interval 50 m qədər ola bilər. Təqım 300 m-ə qədər cəbhədə hücumda keçir.

§ 8. MÜHƏNDİS MANEƏLƏRİNİN TƏYİNATI, QURULUŞU, DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ VƏ İŞ PRİNSİPİ

Müasir döyüşdə müasir mühəndis maneələri bölmələrin döyüş əməliyyatlarının təmin edilməsində vacib rol oynayır. Bunlar yerdə, suda və ya havada düşməyə zədə yetirmək, onun hərəkətini zəiflətmək, ləngitmək və maneəliyini çətinləşdirmək məqsədilə düzəldirlər. Düşməyə təsirinin xarakterinə görə mühəndis maneələrinin minapartlayıcı, partlamayan və kombinə edilmiş növləri olur. Minapartlayıcı maneələr mühəndis maneələrinin əsas növü sayılır. Minapartlayıcı maneələr qurmaq üçün minalar tətbiq edilir. Təyinatına görə minalar tank əleyhinə mina və piyada əleyhinə mina növ-lərinə ayrılır.

Tank əleyhinə minalar. *Tank əleyhinə minalar* – tankları və digər döyüş texnikasını məhv etmək üçün tətbiq edilir. Tank əleyhinə mina 1924-cü ildə rus hərbi mühəndisi Dimitiri Mixayloviç Karbişov tərəfindən yaradılmışdır.

Ümumi quruluşu. Mina gövdədən (metal, ağac və ya plastik kütlədən), partlayıcı maddədən, atımdan, partlayıcıdan, ara detanatorundan ibarətdir. Tank əleyhinə minaların döyüş xassələri 4-cü cədvəldə verilmişdir.

Mina	Ümumi kütləsi, kq	Atımın kütləsi, kq	Diamentri, mm	Hündürlüyü, mm	İşə düşməsinə lazım olan güc, kq
Tank əleyhinə minalar					
TM-57	9	6,5	320	110	200-500
TM-62	9,5-10	7	320	330	250-600
Piyada əleyhinə minalar					
PMD-6	0,49	0,2	190x9	50	6-28
PMN	0,55	0,2	0	53	8-23
POMZ	1,8	0,075	110	107	0,5-1,3
2M			60		

İş prinsipi: Texnikanın təkəri minanın üstünə çıxır, onun qabağı əzilir, partladıcı detanatora dirənərək aşağı basılır, zərbə mexanizminin vurucu mili yayın təzyiqlə altında alıdırıcını deşir və minanı partladır.

Piyada əleyhinə minalar. *Piyada əleyhinə minalar* - düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün tətbiq edilir. Onlar fuqaslı və qəlpələnən növləri olur.

Ümumi quruluşu. Mina gövdədən, partlayıcı maddədən, atımdan və qoruyucu mexanizmlə partladıcıdan ibarətdir. Qoruyucu mexanizm minaları düzərkən təhlükəsizliyi təmin etmək üçündür. Piyada əleyhinə minaların döyüş xassələri 4-cü cədvəldə verilmişdir.

İş prinsipi. Minanın müvəqqəti metal mili qırılandan 2,5 dəqiqə sonra döyüş vəziyyətinə keçir. Minanın ayaqlayarkən onun qabağı aşağı oturur, mil partladıcıdan çıxır, vurucu mil azad olub, yayın təzyiqi altında alışdırıcını deşir və mina partlayır.

Minanın düzülməsi. Tank əleyhinə minaları 5-8 sm, piyada əleyhinə minaları isə 1-2 sm qalınlığındakı torpaq qatı altında düzülür. Piyada əleyhinə minanı çıxartmaq qadağandır. Onlar partlayıcı maddə atımları vasitəsilə partladılmalı və ya digər üsullar məhv edilməlidir.

Yerin müəyyən sahəsinə minalar düzməklə minalanmış sahə yaradırlar. Minalanmış sahənin tank əleyhinə, piyada əleyhinə və qarışıq minalanmış sahələri olur.

Minanı göstərən əlamətlər bunlardır: onların üzərindəki təpəcik; onların qoyandan sonra yığışdırılmamış torpaq qalıqları; qışda tapdanmış qar; mina və partladıcıların unudulub qalmış qablaşdırma materialları; təkər və ayaq izləri; göstərici nişanlar və çəpərlər.

Tank əleyhinə minaları əllə xüsusi avadanlıqlı mina düzən mexanizm və helikopterlər vasitəsilə, piyada əleyhinə minaları isə əllə düzülür.

§ 9. ZİREHLİ DÖYÜŞ TEXNİKALARI VƏ ONLARLA MÜBARİZƏ ÜSULLARI

İlk tank. İlk tank Böyük Britaniyada Birinci dünya müharibəsində yaranıb. İlk tanklar avtomobil motorları ilə təchiz edilirdi. Onun adı «Mark IV» olub. Bu tank 8 km/saat sürətlə hərəkət edib. Hər kilometrə 5 litr yanacaq işlədib. Onun çəkisi 3 ton olub. Onun 4 lüləsi olmuşdur. Beləliklə hər tərəfə atəş açan tank çox gücə malik olub.

Düşmənin tankları və zirehli maşınlarına qarşı, eləcə də onun nüvə hücumu vasitələri ilə mübarizə aparmaq ümumqoşun döyüşündə ən vacib vəzifələrdən biridir. Bu mübarizədə daha böyük müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün döyüşçülər düşmən tanklarını və zirehli maşınlarının güclü və zəif cəhətlərini, xüsusəndə ən zəif yerlərini bilməlidir. Onlar həm motopiyada bölmələrlə, həm də müstəqil surətdə döyüş apara bilər.

Tankların təyinatı və döyüş xassələri. Tankları etibarlı zirehə, yüksək manevr qabiliyyətinə malikdir. Tankdakı silahlar bir müstəvidə yerləşmişdir. Tanklara yanğınsöndürmə vasitələri və suyun altında sürmək üçün avadanlıq var. Bəzi tanklarda kumulyativ mərmilərdən mühafizəni təmin edən sipər var (Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin arsenalında T-90S, T-72 «Aslan» və T-55 tankları var). Tankın mərmiləri aşağıdakılardır: zirehdərən mərmii, kumulyativ mərmii, qəlpəli mərmii və qəlpəli – fuqas mərmii.

Kumulyativ mərmii – partlayışın təsirinin müəyyən istiqamətdə gücləndirilməsi partlayıcı maddə atımından zədələnəcək

obyekt – tərəfə yönəlmiş kumulyativ oyuq düzəldilməsi ilə əldə edilir (2000⁰-3000⁰C temperaturda istilik nəticəsində oyuq yaradır).

Zirehdələn mərmii – düşmənin tank və zirehli maşınlarını məhv və fəaliyyətini zəiflətmək məqsədilə istifadə edilir.

Qəlpəli mərmii - açıq və örtülü sahələrdə düşmən ordularının piyada və maşınlarını məhv etmək üçün istifadə edilir.

Qəlpəli fuqas mərmii - düşmənin səngərdə, taxtadan düzəldilmiş blindajlar, sığınacaqlarda canlı qüvvəni və yüngül zirehli texnikanı məhv etmək məqsədi ilə istifadə edilir.

Tankın zəif yerləri bunlardır: hərəkət hissələri (tırtıl, aparıcı və yönəldici təkərlər), gövdənin arxa və yan tərəfləri (bortlar), qüllə, atəşaçma və müşahidə cihazları, top və pulemyotların lülələri.

T-90S tipli tanklar T-72 tanklarını əvəz etmək üçün istehsal olunmuşdur. T-90S döyüş tankının döyüş xassələri: 830 mm zirehə malikdir. Heyəti 3 nəfərdən (tank komandiri, tuşlayıcı – operator və mexanik – sürücü) ibarətdir. Şosse yolda sürəti 65 km/saatdır. Tankın çəkisi 46,5 tondur. 125 mm-lik «*Refleks-M*» tipli yivsiz topla, hava hücumundan müdafiə və Kalaşnikov tipli pulemyotlarla təchiz olunmuşdur. İnfraqırmızı və lazer şüalarının pozucu sistemlərinə malikdir.

Zirehli maşınların təyinatı və döyüş xassələri. Zirehli maşınlar təkərli texnikadır. Zirehli maşınlar təyinatına görə bir neçə növü var: ağır zirehli maşınlar, yüngül zirehli maşınlar və müxtəlif məqsədli zirehli maşınlar.

Ağır zirehli maşınlar – motoatıcı bölmələrin tərkibində tankların atəşini himayə edərək, daşdığı desantları, heyətləri istənilən məntəqəyə çatdırmaq, motoatıcı maşınları qorumaq və mühafizə etmək, müxtəlif maneələri dəf edən texnikalardır. Belə texnikalar (ZTR–82A, «Marauder», «Matador») 4x4 və ya 8x8 təkər formuluna malikdirlər və ağır döyüş modulları ilə silahlanırlar.

Yüngül zirehli maşınlar – motoatıcı bölmələrin tərkibində kəşfiyyat, rabitə, gözətçi, və keşikçəkmə funksiyalarını yerinə yetirirlər. Belə maşınlardan «*Qum pişiyi*» 4x4 təkər formuluna malikdir. Bu maşın yüngül döyüş modulu ilə 12,7 mm-lik pulemyotla və ya 75 mm-lik «*Spike LR*» tipli tank əleyhinə idarəedilən komplekslə silahlanır. Bu maşına uzaq məsafədən nəzarət və izləmə imkanına malik elektro-optik sistemlərlə təchiz edilmişdir. «*Qum pişiyi*» tipli yüngül zirehli maşınlar mina partlayışlarına da davamlıdır. İstənilən hava şəraitində optik və lazer məsafə ölçənlərin köməyi ilə hədəfin koordinatlarını təyin edə bilər. Maşının sürəti 100 km/saatdır.

Müxtəlif məqsədli zirehli maşınlar – motoatıcı bölmələrin tərkibində tibbi, mühafizə və başqa köməkçi funksiyasını yerinə yetirir.

Tank və zirehli maşınlarla mübarizə aparma üsulları. Tanklarla və zirehli maşınlarla mübarizənin müvəffəqiyyəti şəxsi heyətinin mənəvi–döyüş keyfiyyətlərindən onların döyüşdə iştirak edən bütün qüvvə və vasitələrlə birgə fəaliyyət göstərməsindən, yerin, havanın xarakterindən, günün və ilin vaxtından xeyli asılı olur.

Müasir döyüşdə tanklar və zirehli maşınlarla qarşı mübarizə əsasən tank əleyhinə top, tank əleyhinə raket kompleksləri, tank əleyhinə qumbaraatanlara və tankəleyhinə piyadanın döyüş maşınlarına həvalə olunur. Tank əleyhinə bu vasitələrin döyüş imkanları, hər şeydən əvvəl, onların xassələri ilə, yəni zirehdəlmə qabiliyyəti, atəş məsafəsi, atəşin sərastlığı və atəşin tezliyi (sürəti) ilə müəyyən olunur. Tanklara və zirehli maşınlara açılan atəş aşağıdakı məsafələrdən səmərəli ola bilər:

- Tank əleyhinə toplardan 1500 metr;
- Tank əleyhinə raket komplekslərindən 1000-1500 metr;
- Tank əleyhinə qumbaraatanlardan 100-300 metr;
- Piyadanın döyüş maşınından 1300 metr;

Tank səngərə irəliləyən zaman döyüşçü 25–30 m məsafəyə yaxınlaşmasını gözləyir və ölü məsafədən istifadə etməklə tank əleyhinə qumbaranı tanka atır.

Tank əleyhinə qumbaranı ayaqüstə, dizüstə dayanmaqla, yerə uzanmış vəziyyətdə atmaq olar. Tank əleyhinə qumbaranın prinsipi-zərbəli, partlama müddəti dəyən anda, qumbaranın çəkisi 1070 qr, orta atma məsafəsi 15-20 m.

Tank əleyhinə qumbaranı ayaqüstə, dizüstə dayanmaqla və yerə uzanmış halda atmaq olar. Lakin partlayan qumbaranın zərbə dalğasından və qəlpələrindən qorunmaq məqsədilə qumbaranı hökmən sığınma yerinin arxasından atmaq lazımdır.

§ 10. KALAŞNIKOV TIPLİ PULEMYOTLARIN TƏYİNATI, QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ

İlk pulemyot. İlk pulemyotu Amerika vətəndaşı, britaniyalı əsilli, silah ustası Hayram Stivens Maksim 1883-cü ildə hazırlamışdır. Təzə silahın üstünlükləri 1899–1902-ci illərdə baş vermiş İngilis–Prussiya müharibəsindəki hərbi əməliyyatlarda özünü göstərdi. Kifayət qədər iri, ağır qundaqlı, hündür

taxta təkərlər üstündə olmasına baxmayaraq pulemyotun nümunəsi XIX əsrin axırında rus ordusunun silahlı qüvvələrinə daxil edildi. «Maksim» pulemyotu I və II Dünya müharibələrinin şanlı iştirakçısına çevrildi.

XX əsrin axırlarında Mixayıl Kalaşnikov Sovet ordusu üçün yeni və yeganə müasir tipli 7,62 mm-lik Kalaşnikov pulemyotu və 5,45 mm-lik Kalaşnikov əl pulemyotu hazırladı. Bu pulemyotlar əvvəlkinə baxaraq, atəş gücü artırılmış, istənilən hava şəraitində istimarı çox etibarlıdır, döyüş xassələrinin keyfiyyətləri digər ölkələrə nisbətən tutuşdurduqda, döyüş şəraitlərində mükəmməl silah olduğunu göstərmişdir.

Kalaşnikov əl pulemyotunun təyinatı və döyüş xassəsi. *Kalaşnikov əl pulemyotu* düşmənin canlı qüvvələrini məhv etmək və atəş vasitələrini zədələmək üçündür. Pulemyotun lüləsi avtomatdakına nisbətən uzundur. Nəticədə düzünə atəş məsafəsi və hədəfə təsirli atəşin uzaqlığı artır .

Sıra sayı	Atıcı silahların döyüş xassələri	Atıcı silahlar		
		KP- 74	KƏP -74	HP- 7.62 (AzR esp)
1	Çapı, mm	7,62	5,45	7,62
2	Nişangah məsafəsi, m	1000	1000	1500
3	Yer hədəfinə məsafə, m	600	800	800
4	Hava hədəfinə məsafə, m	500	500	500
5	Döş hədəfinə məsafə, m	365	460	400
6	Qaçan hədəfə məsafə, m	540	640	650
7	Atəş tempi, dəq/at	600	600	700
8	Atəşin sürəti	fəsiləsiz		
9	Növbələrlə atəş	150	150	200
10	Tək – tək atəş	50	50	50
11	Tam çəkisi, kq	5.6	5.46	9.0
12	Darağın tutumu, ədəd	40,75	40,75	100,200
13	Güllənin uçuş məsafə., m	3000	3150	3800
14	Güllənin təsir etmə məs.,m	1300	1450	1600
15	Yivlərin sayı	4	4	4
16	Güllənin sürəti, m/san	745	800	825

Pulemyotun quruluşu. Kalaşnikov əl pulemyotunun quruluşu aşağıdakı kimidir:

- lülə, lülə qutusu, nişangah tərtibatı və qundaqla birlikdə;
- lülə qutusunun qapağı;
- qaytarıcı mexanizm;
- çaxmaq çərçivəsi qaz porşeni ilə birlikdə;
- çaxmaq;
- qaz borusu, lülə üstlüyü ilə birlikdə;
- lülə yatağı;
- buraxıcı-zərbə mexanizmi və daraq.

§ 11. ƏL QUMBARALARIN TƏYİNATI, QURULUŞU, DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ VƏ ATILMASI QAYDASI

Qəlpələnən əl qumbaraları təyinatı və döyüş xassələri. Əl qumbaraları müasir döyüşdə düşməni məhv etmək üçün etibarlı vasitələrdir. Əl qumbaralarının 2 növü var: Hücüm və müdafiə məqsədli əl qumbaraları.

cadval №6

S /s	Qumbaraların döyüş xassələri	Hücüm məqsədli əl qumbaraları		Müdafiə məqsədli əl qumbaraları	
		RQ D-5	RQ-42	F-1	RQ O
1	Qumbaranın xarakteri	Qəlpəli			
2	Qumbaranın partlama zamanı, san	3.2 – 4.2		3 – 4	3.2 - 4.2
3	Öldürmə radiusu, m	25		200	17
4	Qumbaranın çəkisi, qr	310	420	600	530
5	Qəlpələrin sayı, ədəd	200	300	1000	700
6	Qumbaranın növü	Hücüm		Müdafiə	
7	Qumbaranın atma məsa- fəsi, m	50	40	45	40
8	Yeşikdə qumbaraların sayı ədəd	20	25	20	20
9	Yeşiklə qumbaraların çəki- si, kq	14	16	20	13

RQD–5 əl qumbarasının təyinatı və quruluşu. RQD–5 əl qumbarasının quruluşu: gövdədən, partladıcıdan və alışdırıcıdan ibarətdir.

Gövdə partladıcı atımın və alışdırıcı borucuğunun yerləş- dirilməsi üçündür. Gövdə yuxarı və aşağı hissələrdən ibarətdir, onlarında xarici örtüyü və içliyi vardır. Bunlar qumbara partlayarkən qəlpələr yaranması üçündür.

Partladıcı atım – qumbaranın gövdəsinə doldurulur və onu qəlpələrə parçalanmaq üçündür.

UZRQM alışdırıcısı. Qumbaranın «UZRQM» alışdırıcısı (moderinləşdirilmiş vahid əl qumbarası alışdırıcısı) - partladıcı atımı partlatmaq üçündür. O, vurucu mexanizmdən və alışdırıcının özündən ibarətdir. Alışdırıcılar həmişə döyüş vəziyyətində olur. Onları sökmək və vurucu mexanizmin işini yoxlamaq qəti qadağandır. Vurucu mexanizm alışdırıcının alovlandırıcı pistonunu alovlandırmaq üçündür. Alışdırıcının özü qumbaranın partladıcı atımını partlatmaq üçündür.

F-1 əl qumbarasının təyinatı və quruluşu. F-1 qəlpələnən əl qumbarası, əsasən müdafiə döyüşlərində tətbiq edilir. F-1 əl qumbarasını ancaq səngərdən, tankdan, PDM-dən və ZTR-dən atırlar. F-1 əl qumbarasının quruluşu çuqun gövdədən, partladıcı atımdan və alışdırıcıdan ibarətdir.

Qumbara partlayan zaman gövdə adətən şırımlar üzrə qəlpələnir. Qumbaraları atmazdan əvvəl borucuqdan tıxacı burub çıxartmaq, onun yerinə alışdırıcını qoyub sıxmaq lazımdır. Alışdırıcının vurucu mexanizminin hissələri belə vəziyyətdə olur: vurucu mil döyüş ayağına çəkilməmişdir, buraxıcı qolun çəngəli yuxarı vəziyyətdə saxlanılır, buraxıcı qolun özü isə qoruyucu çüyün vasitəsilə vurucu mexanizmin borucuğuna birləşir. Qoruyucu çüyün ucları kənarlara qatlanmışdır, çüyün alışdırıcıda möhkəm saxlayır. F-1 qumbarasında da partladıcı atımın və alışdırıcının quruluşu RQD-5 tipli qumbarasında olduğu kimidir.

Əl qumbaralarının atılması qaydası. Qumbaranın atılması 2 mərhələdən ibarətdir:

- Qumbaranın doldurulması;
- Hazır vəziyyətdə tutulması.

Qumbaranı müxtəlif vəziyyətdə atmaq olar: ayaq üstə, diz üstə və uzanaraq.

Qumbaranı atmaq üçün elə yer seçirlər ki, onu maneəsiz tullamaq mümkün olsun, yəni qumbaranın uçuş yolu qarşısında ağac budaqları, hündür ot, məfillər və digər maneələr olmasın. Qumbaranı «**Qumbara ilə-Atəş!**» komandası verilərkən, döyüşdə isə həmçinin müstəqil olaraq atırlar.

Qumbaraları qumbara çantasında gəzdirirlər. Alışdırıcılar çantanın ayrıca gözündə, kağıza və əsgiyə bükülmüş halda yerləşdirilir. Qumbaranın gövdəsində pas, əzik və çət olmamalıdır. Alışdırıcı təmiz,

əziksiz olmalıdır. Qumbaraları gəzdirərkən onları təkandan, zərbədən, pasdan, çirk və rütubətdən qorumaq lazımdır.

§ 12. KİÇİKÇAPLI VƏ PNEVMATİK TUFƏNGLƏRİN TƏYİNATI VƏ DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ.

5,6 mm-lik “TOZ-8” tipli kiçikçaplı tufəngin təyinatı və döyüş xassəsi. Tula silah zavodunun buraxdığı «TOZ-8» markalı kiçikçaplı tufəng ilk atış qaydalarını öyrətmək və atıcıları məşq etdirmək üçündür.

Tufəngin döyüş xassələri: çapı - 5,6 mm; kütləsi - 3,12 kq; güllənin başlanğıc sürəti - 310 m/san; atış tezliyi 10-12 atəş/dəq; nişangah məsafəsi 250 m; güllənin uçuş məsafəsi 1200-1600 m; güllənin zədələyici məsafəsi - 800 m

Kiçikçaplı tufəngin quruluşu. Kiçikçaplı tufəngin əsas hissələri və mexanizmləri bunlardır: Arpacıq; lülə; açıq nişangah tərtibatı; içlik lülə qutusu ilə birlikdə; arxa qapaq; qundağın boynu; yataq; qundaq; aşağı halqa; tətik bəndi; tətik; çaxmaq; çaxmaq çərçivəsi; yuxarı halqa və lülə altlığı.

Kiçikçaplı tufəngin təmizlənməsi qaydası. Kiçikçaplı tufəngi də avtomatdakı qaydada təmizləyirlər, yağlayırlar. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, kiçikçaplı tufəngi ağızdan təmizləmək qadağandır, çünki belə halda sünbə lülənin ağız hissəsində yivlərin tirlərini pozur, bu isə tufəngdən atəşin sıxlığına mənfi təsir göstərir. Lülə kanalını təmizləmək üçün arxa qapağı çıxartmaq, çaxmağı lülə qutusundan çıxartmaq, silgəcin fırlanan hissəsinə 4-5 sm uzunluğunda kəpitkə lifi sarımaq, onu duru silah yağında islatmaq və sünbəni xəzinə tərəfdən lülə kanalına yeritmək lazımdır.

4,5 mm-lik pnevmatik tufəngin təyinatı və döyüş xassəsi. 4,5 mm-lik pnevmatik tufəng (tapança) atış qaydalarını öyrətmək və atıcıları məşq etdirmək üçündür.

4,5 mm-lik pnevmatik tufəngin (tapança) döyüş xassələri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdi.

S/S	DÖYÜŞ XASSƏLƏRİ	SİLAHLAR	
		TUFƏNG İJ-22	TAPANÇA İJ-53M
1	Çapı (mm)	4.5 mm	4.5 mm
2	Yivlərin sayı (ədəd)	2 ədəd	2 ədəd
3	Nişangah məsafəsi (m)	100 m	50 m
4	Güllənin ən uzaq məsafəsi (m)	150-200 m	45-50 m
5	Güllənin zədələyici təsir məsafəsi (m)	10-30 m	10-15 m
6	Kütləsi (kq)	2.3 kq	1.2 kq
7	Uzunluğu (mm)	1109	407
8	Eni (mm)	116	175
9	Hündürlüyü (mm)	60	60
8	Lülənin uzunluğu (mm)	400 mm	215 mm
9	Tətiyin sıxılması (N/kqxq)	10-18	8-15

4,5 mm-lik Pnevmatik tufəngin (tapança) quruluşu. *Lülə* – gülləyə fırlanma hərəkəti, uçuş istiqaməti və başlanğıc sürəti vermək üçün tətbiq edilir. *Nişangah tərtibatı* – hədəflərə atəş açarkən tuşlamaq üçündür. *Arpacıq–gözlə* görəbilən hədəfləri və səpələnmiş güllələrə nəzarət etmək üçündür. *Tətik* – atəş açmaq üçündür. *Yaylı mexanizm* – çaxmağı irəliyə qaytarmaq üçündür. *Qundaq və ya tapança dəstəyi* – rahat atəş açmaq üçündür. *Çaxmaq* – lülə kanalını bağlamaq, patronu vurub atəş açmaq üçündür.

Tufənglərdən istifadə edərkən təhlükəsizlik qaydalarına riayət olunması qaydaları. Tufəngdən istifadə edərkən təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət olunmalıdır:

- Məşğələyə başlamazdan əvvəl tufəngin doldurulmuş olmadığını yoxlamaq lazımdır
- Tufəngi boşaldarkən ehtiyatlı olmaq, hərəkətlərin ardıcılığını gözləmək lazımdır;

- Tüfəngi doldurulub-doldurulmadığından asılı olmayaraq, onu insanlara tərəf yönəltmək qəti qadağandır;

- Məşğələ qurtarandan sonra tüfəngi silah otağına qoymaq lazımdır.

Kiçikçaplı və pnevmatik tüfənglərdən praktiki atış qaydaları. Kiçikçaplı və pnevmatik tüfənglərdən atış açmaq üçün ilk növbədə müxtəlif vəziyyətlərdə atış üsullarını mənimsəməkdir. Atış üsulları və qaydaları öyrədilən məşğələlərdə, eləcə də atış keçirilərkən təhlükəsizliyi təmin etmək üçün tələb olunan əsas şərtlər düzgün təşkil edilməli, tirlərdə müəyyən edilmiş qaydaları bilmək və dəqiq yerinə yetirməkdən və tələbələrin silahla nizamlı davranışından ibarətdir. Atıcı silahlarından ən rahat atış üsulu – uzanaraq atış açmaqdır.

Uzanaraq atışa hazır vəziyyət. Atıcının atışa düzgün hazır vəziyyət tutması atış zamanı kiçikçaplı (pnevmatik) tüfəngin sabitliyini təmin etməklə atışın dəqiqliyinə təsir göstərir. Atıcının bədəninin rahat və təbii vəziyyəti əzələlərin gərginliyini azaldır və atışa düzgün hazırlığın əsas şərtidir (şəkil 33).

Uzanaraq atışa hazır vəziyyət atış üçün rahat vəziyyətdir. Bədənin gövdəsi nişanalma xəttinə nisbətən $5^0 - 20^0$ dərəcə bucaq təşkil etməlidir. Belə vəziyyətdə atıcının gövdəsi və dirsəkləri yerə dirənib tüfəngin sabit dayanmasını təmin edir.

Atışa hazırlıq atış üçün uzanaraq vəziyyət almaq və doldurmaqdır.

Kiçikçaplı tüfəngin doldurulması qaydası. Kiçikçaplı tüfəng sağ əllə doldurulur. Çaxmağı açır, geriyyə çəkir, patronu baş və şəhadət barmaqlarla tutub gülləni xəzinəyə yeridir, baş barmaqla patronu irəliyə-gilizin kənarları lülə arxasının kəsiminə dirənənədək basır və çaxmağı bağlayırlar.

§ 13. ƏRAZİDƏ XƏRİTƏSİZ YERİN SƏMTİNİN TƏYİN EDİLMƏ ÜSULLARI

Hərbi Topoqrafiya elmi nəyi öyrədir? Döyüş əməliyyatlarının qələbə ilə başa çatdırılmasında hərbi topoqrafiyanın rolu əvəzənməzdir. Hər hansı döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsindən əvvəl yer şəraitinin öyrənilməsi vacibdir. Yer şəraitinin kəşfiyyatı zamanı lazım olan ölçmə işlərinin üsullarını, qrafiki döyüş sənədlərinin hazırlanmasını bilmək lazımdır. Bu üsul və qaydalar aşağıdakılardır: gözəyari planaalma, xəritədən müəyyən yerlərin koordinantlarını təyin etmək, aeroşəkil, plan və xəritələrdən istifadə qaydaları və s.

Döyüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi yer şəraitini amillərinin tədqiqi və tətbiqindən əsaslı şəkildə asılıdır. Buna döyüş yerinin *taktiki əlamətləri* deyilir. Döyüş ərazisinin taktiki əlamətlərini nəzərə almaqla döyüş texnikasının yerləşdirilməsi müvəffəqiyyətin əsasıdır. Döyüş zamanı yer şəraitinin düzgün qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunları hərbi topoqrafiya əsaslı şəkildə öyrədir. Hərbi topoqrafiyanın əsas təyinatı aşağıdakılardır:

- döyüş əməliyyatlarının uğurlu keçirilməsi;
- yer şəraitinin kəşfiyyatı;
- ölçmə işlərinin aparılması, dayanma nöqtəsinin təyin olunmasının üsul və qaydalarının təmin edilməsi.

Hərbi topoqrafiya yer şəraitinin öyrənilməsi məqsədilə topoqrafik materialların oxunmasını və döyüş şəraitində həmin materiallardan istifadə qaydalarını öyrədir. Bunlar aşağıdakılardır:

- xəritə, plan və aeroşəkillərlə nabeləd ərazilərdə səmtlənmə və hərəkət;
- xəritələr vasitəsilə və ya bilavasitə yerdə məntəqələr, cisimlər arasındakı məsafələrin təyin olunması;
- qrafik döyüş sənədlərinin hazırlanmasında kiçik sahələrin sadə üsullarla gözəyari plana alınması;
- gözəyari plana alınmanın üsul və qaydaları.

Döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirilərkən yer şəraitinin öyrənilməsi məqsədilə topoqrafik sənədlərdən, materiallardan istifadəni və döyüş yerinin taktiki xassələrinin təyin olunmasını bacarmaq, döyüş vaxtı onlardan məharətlər istifadə qaydalarını bilmək, döyüşün uğurla nəticələnməsinə təminat verir.

Xəritəsiz yerin səmtinin təyin edilməsi. Naməlum sahədə hərəkət edən adam azmamaq üçün üfiqin əsas (şimal, cənub, şərq, qərb) və aralıq (şimal-şərq, cənub-şərq, cənub-qərb, şimal-qərb) cəhətlərinə görə hərəkət istiqamətinə bölünür. Üfiqin cəhətləri qısaca olaraq sözlərin baş hərfləri ilə işarə edilir. Məhəldə cəhət təyin etmək, üfiqin cəhətlərini, təyin etmək deməkdir. Üfiqin cəhətləri 4 üsulla təyin edilir.

Günəşin vəziyyətinə görə üfiqin səmtinin təyin etmək üçün günəşin çıxıb – batmasını müşahidə etmək lazımdır. Günəş şərqdən çıxır, qərbdə batır. Əslində günəş çıxmır və batmır, bu günəşin bizə görünən hərəkətidir. Əslində günəşin çıxdığı və batdığı yerlər il müddətində dəyişir. Yalnız payız və yazda gecə - gündüz bərabər olan günlər günəş şərqdən çıxır, qərbdə batır. Günəş şərqdən saat 07⁰⁰ – da, cənubda 13⁰⁰ – da, qərbdə isə 19⁰⁰ – da yerləşir.

Kompasa görə üfiqin səmtini təyin etmək – üçün istənilən vaxt və hava şəraitindən asılı olmayaraq mümkündür.

Kompas iynə üzərində yerləşdirilmiş maqnit polad əqrəbdir. Qalan hissələr qutu və şkaladan ibarətdir. Əqrəbin şimalı qara rənglə göstərilir. Kompasın iynəsi mərkəzdə yerləşdirilib, Şkalanın üzərində üfiqin cəhətləri və saat əqrəbi istiqamətində 0⁰ – 360⁰- dək bölgülər vardır. Yer in maqnit qütbü ilə coğrafi qütbü bir – birinə uyğun gəlmir. Kompasın əqrəbi maqnit qütbünə tuşlayır. Coğrafi meridianın şimal istiqaməti , maqnit əqrəbi ilə şimal ucu arasında bucaq yaranır. Əqrəbin şimal ucu maqnit meridianından şərqə əyildikdə bucaq *şərq əyilməsi* («+»), qərbə əyildikdə bucaq *qərb əyilməsi* («-») adlanır. Maqnit meyli bucağı topoqrafik xəritələrdə verilir.

Göy cisimlərinə görə üfiqin səmtini təyin etmək - üçün qütb ulduzunu tapmaq lazımdır (şəkil 35). Bu ulduz şimal qütbün üzərində olur. Qütb ulduzu çömçəyə oxşayan, 7 parlaq ulduzdan ibarətdir, bu da *Böyük Ayı bürcü* adlanır. Ayı bürcündən 5 dəfə düz xətt boyunca uzaltsaq qütb ulduzunu, Kiçik Ayı bürcünün quyruğunu tapacağıq. Bununla da qütb ulduzunu təyin etməklə şimalı təyin edəcəyik.

Ayın sağ tərəfi ¼ - i görünərsə, 01⁰⁰ – da qərbdə, 19⁰⁰ –da cənubda yerləşir.

Ayın sol tərəfi ¼ - i görünərsə, gecə saat 01⁰⁰ – da şərqdə, 07⁰⁰ - da cənubda yerləşir.

Tam Ay görünərsə, 01⁰⁰ - da cənubda, 07⁰⁰ - da qərbdə, 19⁰⁰ - da şərqdə yerləşir.

Yerli əlamətlərə görə üfiqin səmtini təyin etmək - üçün aşağıdakı yerli əlamətlərə görə təyin etmək olar:

- Mamırlar və şibyələr şimal tərəfdə yaxşı inkişaf edir;
- Tək dayanan ağacın qol–budağı cənub tərəfdə qalın olur;
- Qarışqa yuvaları ağacların, kolların cənub tərəfindən yerləşir.

Topoqrafik xəritələr. Topoqrafiya yunan dilindən götürülüb, mənası «*topos*» – yer, «*grapho*» – yazıram deməkdir.

Topoqrafiya – geodeziyanın, yerin forma və ölçüsünü öyrənən, yer səthinin böyük sahələrini ölçüb kiçik miqyasda planının çəkilməsinə deyilir. *Topoqrafiya* topoqrafik xəritələrdə əks etdirmək məqsədilə məhəllin planalma üsullarını işləyib hazırlayan elm sahəsidir. Topoqrafik xəritələr miqyasına görə 3 yerə bölünür:

- Miqyası 1:25.000; 1:50.000; 1:100.000 və 1:200.000 xəritələrə *böyük miqyaslı* topoqrafik xəritələr deyilir.

- Miqyası 1:200.000-dən 1:1.000.000-dək olan xəritələrə *orta miqyaslı* topoqrafik xəritələr deyilir.

- Miqyası 1:1.000.000-dan kiçik olanlara *kiçik miqyaslı* topoqrafik xəritələr deyilir.

Topoqrafik xəritələr – plan ilə coğrafiya xəritəsi arasında keçid rolunu oynayır. O, planın şərti işarələrindən istifadə edir və adi xəritələrdə olduğu kimi dərəcə toruna malik olur. İri miqyaslı topoqrafik xəritənin hər bir vərəqi Yer səthinin nisbətən kiçik, əslində müstəviyə yaxın hissəsini təsvir etdiyindən burada təhriflər çox cüzi olur. Buna görə də bu xəritələrdən kiçik ərazilərin öyrənilməsində geniş istifadə olunur.

Topoqrafik xəritələrin əhəmiyyəti. Topoqrafik hazırlıq qoşunların döyüş hazırlığının əsasını təşkil edib taktika və döyüş hazırlığı ilə sıx əlaqədədir. Əgər taktika döyüşün aparılma qaydalarını öyrədirsə, hərbi topoqrafiya yer şəraitinin kəşfiyyatını, taktiki xassələrini, onların qoşun fəaliyyətinə təsirinin öyrənilməsi üçün qayda və üsullarını, topoqrafik xəritələrdə işləməyi, xəritə vasitəsilə yer səthi üzərində olan ölçüləri, bir məntəqədən başqa məntəqəyə çatmaq və nəhayət döyüş tapşırığını səmərəli yerinə yetirilməsini, ərazidə yerləşdiyi yerin coğrafi və düzbucaqlı koordinatlarının çıxarılmasını öyrədir. Belə sıx əlaqə atəş hazırlığı və hərbi topoqrafiya arasında da mövcuddur.

Atəş hazırlığı silahın döyüş xassələrini, hazırlanması, aparılması və idarə olunmasını öyrədirsə, hərbi topoqrafiya yerin topoqrafik elementlərinin xarakterini təyin olunmasını, onların döyüşün hazırlanması və idarə olunmasını təsirini; xəritənin köməyi ilə və ya xəritəsiz, bilavasitə döyüş zonasında mövqelərin seçilməsini, atəşin aparılması üçün məlumat yığımında plan, xəritə, aeroşəkillərdən istifadə qaydalarını və s. öyrədir. Beləliklə, hərbi topoqrafiya mükəmməl döyüşün müvəffəqiyyətlə nəticələnməsini təmin etməklə yanaşı, xəritələrdən səmərəli istifadə etmə bacarığını, bilik və vərdişləri əməli yerinə yetirməyə imkan yaradır.

§ 14. AZİMUT İSTİQAMƏTİNDƏ HƏRƏKƏT ÜSULLARI

Azimuth istiqamətində hərəkət (əməli). *Azimuth* – meridianın şimal ucundan saat əqrəbi istiqamətində verilmiş xəttədək olan bucağa deyilir. Azimuth 0° - 360° arasında dəyişir. Azimuthu kompasla, transportirlə ölçürlər. Azimuthla hərəkət etmək üçün hərəkət istiqaməti boyunca hər bir məntəqənin maqnit azimuthunu və onlar arasındakı məsafənin cüt addım hesabı ilə sayını bilmək lazımdır (orta boylu adamın 2 addımı 1,5 m bərabər götürülür). Bu məlumatlar hərəkət istiqamətinin sxem və diaqramlarını çəkməklə tağım və manqa komandirinə yaxından kömək edir.

Bir məntəqədən o biri məntəqəyə keçmək üçün məsafəni cüt addımla hesablamaq və istiqaməti oriyentirə tərəf saxlamaqla hərəkət etmək lazımdır. Kompasın köməyi ilə verilən azimutha görə çıxışı və döngə məntəqələrinin hərəkət istiqamətləri tapılır

Hərəkət istiqaməti oriyentirsiz açıq sahədə hərəkətin əsas xətti üzrə müəyyən edilir. Kompas vasitəsilə çıxış nöqtəsindən növbəti nöqtəyə qədər hərəkət istiqaməti təyin edilir. Bu istiqamətlə hərəkət etdikdə bir-birindən aralı hərəkət boyu yerdə hər hansı işarə qoyulur və sonra nəzarət etməklə hərəkət davam etdirilir, çalışmaq lazımdır ki, nəzərdə tutulan nöqtəyə hərəkət istiqaməti düz xətt boyunca olsun. Gedilən yolun düzgünlüyü kompas, xəritə və səma cisimləri vasitəsilə daim nəzarətdə saxlanılır və yoxlanılır. Əgər həmin istiqamətlə geriyyə qayıtmaq lazım gəldikdə, onda əvvəlki sxemdən istifadə etməklə yanaşı, düz istiqamətli azimuthu əks istiqamətli azimutha gətirmək lazımdır. Gecə vaxtı məntəqələrarası istiqaməti təyin etmək üçün yerli əşya, uzaqdan gələn işıq və parlaq ulduzlardan istifadə etmək lazımdır. Əgər belə şərait yoxdursa, onda kompasın əqrəbini sərbəst buraxmaqla kompası səmtlənmiş şəkildə həmişə qarşıda tutmaq lazımdır. Bu vaxt hərəkət istiqaməti kompasın çərtik və nişangahından keçən düz xətt boyunca olmalıdır. Yer in maqnit qütbü ilə coğrafi qütbü bir-birinə uyğun gəlmir. Kompasın əqrəbi maqnit qütbünə tuşlayır. Coğrafi meridianın şimal istiqaməti ilə maqnit əqrəbi ilə şimal ucu arasında bucaq yaranır.

Yer cisimlərinə istiqamət–maqnit azimuthu, kompas vasitəsilə təyin olunur. Bunun üçün aşağıdakı kimi hərəkət etmək lazımdır: müşahidə olunan obyektə üz-üzə durub, kompası səmtləmək, bunun üçün kompası üfüqi vəziyyətə gətirib, əqrəbin əyləcini buraxıb, sonra onu əqrəb özünün şimal ucu ilə sıfır şkalasının bərabərliyində durana kimi döndərmək lazımdır. Kompasın səmtlənməsini pozmadan, onun qapağını müşahidə olunan obyekt çərtik-nişangahda görünənəcən fırlamaq lazımdır; bu zaman çərtik nişangah isə müşahidə olunan obyektə yönəlməlidir.

Kompasla işləmək üçün kompası 10 sm gözdən aşağı sol əllə saxlamaq və qolu dirsəkdən böyürə tərəf möhkəm sıxmaq lazımdır.

Topoqrafik və taktiki səmtləşmə. Topoqrafik səmtləşməyə dayanma nöqtəsinin cəhətlərə, relyefə və yer cisimlərinin elementlərinə əsasən təyin olunması aiddir.

Taktiki səmtləşməyə döyüş şəraitində özünün və düşmənin yerləşdiyi qüvvələrə əsasən dayanma nöqtəsinin təyin olunmasını, düşmənin və özünün qoşunlarının planlarının və s. taktiki əlamətləri aiddir.

§ 15. MÜLKİ MÜDAFİƏNİN XƏBƏRDARLIQ SİQNALLARI VƏ MÜHAFİZƏ QURĞULARI

Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları. Təhlükə haqqında xəbərlə birlikdə əhalinin davranış qaydaları barədə qısa və aydın məsləhətlər, göstərişlər də verilir. Təbii fəlakətlərin, habelə qəzaların növdən və bu zaman yaranan konkret vəziyyətdən asılı olaraq «*Hamının diqqətinə*» siqnalından sonra Mülki müdafiə qərargahı tərəfindən elan edilən məlumatların və göstərişlərin məzmunu müxtəlif ola bilər. Müharibə dövründə vəziyyət dəyişir. Düşmən hücumu barədə xəbəri əhaliyə hakimiyyət orqanları verir. Aşağıdakı kimi siqnallar mövcuddur: «*Hava həyəcanı*», «*Hava həyəcanı sovuşdu*», «*Radiasiya təhlükəsi*», «*Kimya həyəcanı*».

Hava həyəcanı zamanı bütün tədris müəssisələrində məşğələlər dayandırılır, hamı mühafizə qurğularına gedir. İctimai yerlərə, daldanacaqlarda, yeraltı keçidlərdə, tunellərdən istifadə etmək lazımdır. Kəndlərdə mal-qara tövlələrdə saxlamalı, ailələr daldanacağa getməli, əgər sürülər çöldədirsə, yarınlardan, mağaralardan istifadə etməli.

Hava həyəcanı sovuşdu siqnalından sonra daldanacaqları tərk etməli və hər kəs öz işini təşkil etməlidir.

Kimya həyəcanı siqnalı kimya və bakteroloji zəhərlənmə təhlükəsi olduqda verilir. Əhalinin qorunması üçün sanitariya dəstələri, mülki müdafiənin qoşunları, polis və yerli təşkilatlar əvvəlcədən təşkil edilmiş daldanacaqlara təhkim edirlər. Ailənin rahatlığını təmin etmək üçün əvvəlcədən hər cür şərait qurulur. Əgər təhlükə sovuşduqda radio və ya televizorla əhaliyə çatdırılır.

Radiasiya təhlükəsi siqnalı ərazidə radiaktiv zəhərlənmə aşkar və ya belə zəhərlənmə 1 saat ərzində gözlənildikdə verilir. Adamlar dərhal respirator, radiaktiv tozdan qoruyan parça və ya pambıqlı tənzip sarğı, əgər bunlar yoxdursa, əleyhiqaz taxılır. Sonrakı davranış qaydaları əhaliyə radio və ya televizorla çatdırılır.

Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları, təyinatı və növləri. *Mühafizə qurğuları* əhalini nüvə, kimyəvi və bakteroloji silahlardan, habelə nüvə partlayışları zamanı və adi qırğın vasitələri işlədikən yarana biləcək əlavə zədələyici amillərdən qorumaq üçün nəzərdə tutulan xüsusi mühəndis tikililəridir. Mühafizə qurğuları aşağıdakı növlərə ayrılır: sığınacaqlar, radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar və sadə daldalanacaqlar.

Sığınacaq adamları müharibə dövründə kütləvi qırğın silahlarının zədələyici amillərinin təsirindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulan mühafizə qurğusuna deyilir. Sığınacaqlar aşağıdakı yerli obyektlərdən istifadə oluna bilər: evlərinin zirzəmiləri; yeraltı keçidlər; lağımlar; metro stansiyaları; dağ – maddən yerləri; mağaralar.

Sığınacaqlar 2 hissədən ibarət olur: Əsas sığınacaqlar və köməkçi sığınacaqlar. Əsas sığınacaqlarda aşağıdakılar tikilir: otaqlar və tibb otaqları; idarəetmə məntəqələri

Köməkçi sığınacaqlarda aşağıdakılar tikilir: süzücü ventilyasiya sistemi; ehtiyat elektirik sistemi; ərzaq ehtiyatı üçün otaq; su ehtiyatı otağı; sanitariya qovşağı və giriş dəhlizi.

Sadə daldalanacaqlar adamların işıq şüalanmasından mühafizəsini təmin edir, nüvə partlayışı zamanı ionlaşdırıcı şüalanmanın və zərbə dalğasının təsirini zəiflətmək üçün nəzərdə tutulan mühafizə qurğusuna deyilir. Nüvə partlayışı zamanı qorunmaq üçün üstü açıq xəndək zərbə dalğasının təsirini 1,5–2 dəfə, şüalanma dərəcəsini 2–3 dəfə zəiflədir. Üstü örtülmüş torpaq qatı 60–70 sm-ə çatdırılmış xəndək isə nüfuzedici radiasiya və radiaktiv şüalanmanın 200–300 dəfə zəiflədə bilər. Daldanacaqların tikintisinə əhalinin özü cəlb olunur. Daldanacaqlar 10–15 nəfərlik, ən çoxu 50 nəfərlik olur. Daldanacaqlar bir-birindən 10 m aralı olmalıdır.

§ 16. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİNİN TƏYİNATI VƏ İSTİFADƏ ETMƏ QAYDASI

Fərdi mühafizə vasitələri. Fərdi mühafizə vasitələri aşağıdakılardan ibarətdir: tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri; dəri səthinin qorunması və tibbi mühafizə.

Əleyhqazlar insanın tənəffüs üzvlərini və gözlərini havadakı zəhərləyici maddələrin, radiaktiv maddələrin təsirindən mühafizə etmək üçün yüksək qoruyucu vasitələrə deyilir. Əleyhqazın süzücü və təcridedici növləri var.

Süzücü əleyhqazlar aşağıdakılardan ibarətdir: ümumqoşun əleyhqazlar; mülki əleyhqazlar və uşaq əleyhqazları.

Təsiredici oksigen cihazı adamın tənəffüs üzvlərini ətrafdakı havadan tamamilə təcrid edir, nəfəs almaq üçün bərpaedici patronlardan alınan, yaxud oksigen balonundan verilən oksigendən istifadə olunur *Respirator* nəfəs orqanlarını tozdan və zərərli qazlardan qoruyan cihazdır.

Sənaye respiratorları nəfəs orqanlarını havada zərərli maddələr yol verilən yüksək konsentrasiyadan ancaq 10 -15 dəfədən artıq olmadığı hallarda mühafizə edilən cihazdır. Respiratorun çəkisi 50–60 qramdır. Opoliten kisədə saxlanılır.

Tənəffüs üzvlərini qorumaq üçün tozdan qoruyan parça maska (PTM-1) və pambıqlı tənziq sarğıdan (PTS) istifadə olunur. *Tozdan qoruyan parça maska PTM – 1* iki və ya dörd qat parçadan hazırlanır, onun göz yerləri olur ki, şəffaf materialdan, plyonkadan şüşə löhvəciklər salınır.

Pambıqlı tənziq parça PTS - 80x40 sm olan tənziq parçadan hazırlanır. Onun orta hissəsinə 20x15 sm ölçüdə, qalınlığı 2 sm olan pambıq qatı döşəyir, tənziqin kənarını uzununa pambıq qatı üstünə qatlayır. Pambıq tənziq sarğı ağzı və burnu əhatə edir. Belə sarğılar 1 dəfə istifadə olunur.

Dərinin mühafizə vasitələri. *Dərinin mühafizə vasitələri* bədənin açıq sahələrini, paltar və ya ayaqqabıları onların səthinə zərərli maddə damcıları, yoluxucu xəstəlik törədiciləri, radiaktiv toz düşməsindən, həmçinin qismən də işıq şüalanmasının təsirindən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bunlar tabel vasitələrinə ümumqoşun mühafizə komplektinə, yüngül mühafizə kostyumu L-1 və əlaltı vasitələrə (məişət paltarının ünsürləri) ayrılır.

Mühafizə prinsipinə görə tabel vasitələrinin süzücü (hava keçirən) və təcridedici (hava keçirməyən) növləri olur. Süzücü materialdan tikilən mühafizə paltarları adi parçadan tikilib xüsusi kimyəvi məhlul hopdurulmuş geyimdən ibarətdir. Özünün sanitariya–gigiyenik xassələrinə görə belə paltarlar hər gün geyinmək üçün yararlıdır.

§ 17. SƏMƏRƏLİ QIDALANMA VƏ ZƏRƏRLİ VƏRDIŞLƏR. ONLARIN SAĞLAMLIĞA TƏSİRİ

Sağlam həyat tərzi digər insanların sağlamlığına zərər vurmada öz sağlamlığının saxlanmasına və möhkəmlənməsinə yönəldilmiş tədbirlərin məcmusudur.

Səmərəli qidalanma. Hər bir insan bilməlidir ki, sağlamlığı qorumaq və möhkəmləndirmək üçün düzgün və səmərəli qidalanmanın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Başqa sözlə desək, insanın taleyi onun düzgün qidalanmasından asılıdır. Ona görə də elə qidalar qəbul etməliyik ki, onlar aclığımızı dəf etməklə yanaşı, xəstələnməyimizin də qarşısını alsın və onun müalicəsinə də kömək etsin. Adamların nəyi, nə qədər, nə vaxtı və hətta necə yemək lazım olduğunu bilməsi çox vacib məsələdir.

Bəzən insan hər hansı xəstəliyə tutulandan sonra öz yeməklərinə fikir verməyə məcbur olur ki, bu da adətən çox gec olur. Çünki düzgün qidalanmamaq orqanizmi demək olar ki sıradan çıxarmış olur, ciddi müalicəyə ehtiyac yaradır. Bu deyim çox doğrudur ki, sağlamlığın qədrini onu itirəndən sonra bilir.

Xəstəliyin əsas səbəblərindən biri orqanizmə lazım olan maddələrin çatışmamazlığı, qəbul olunan qidalarda orqanizmin ayrı-ayrı üzvlərinin ehtiyac və tələb etdiyi qədər maddələrin olmamasıdır. Qidada zəruri elementlərin, birinci növbədə vitaminlərin çatışmaması ayrı-ayrı orqanların normal inkişafının

zəifləməsinə, maddələr mübadiləsinin də pozulmasına səbəb olur, xəstəliklərin baş verməsinə zəmin yaradır.

Deməli, xəstəliklərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün bədən onun tələb etdiyi qədər istər bitki, istərsə də heyvan mənşəli qidalar qəbul etməlidir. Qidaların növlərini həftədə 1-2 dəfə dəyişmək məsləhət bilinir. Bir sözlə insanın sağlamlığı, onun dözümlülüyü və çox yaşaması qəbul etdiyi qida payından asılıdır. Qida payında ortimal miqdarda qidalı maddələr, yəni lazımı kimyəvi tərkib də olmalıdır. Meyvələrdən, tərəvəzlərdən, göy-göyərtilərdən müntəzəm və bol- bol istifadə olunmalıdır.

Qidalanma, xüsusilə düzgün qidalanmaq insan üçün birinci dərəcəli zərurət olub, orqanizmin normal inkişafı və həyat fəaliyyəti üçün vacib şərtidir. Kifayət qədər yemədikdə orqanizm təqətdən düşür, xəstəliklərə düşar olur. Çox yemək də xəstəliklərə və ölümə səbəb ola bilər. Deməli yeməkdə ifrata varmaq olmaz, orta həddi, normanı gözləmək, səmərəli qida qəbul etmək lazımdır. Səmərəli qidalanma isə o deməkdir ki:

- Qəbul olunan yeməklər fizioloji normaya uyğun olsun;
- Qəbul olunan qidalar müxtəlif və keyfiyyət tərkibi zəngin olsun;
- Qidalanma rejiminə düzgün əməl olunsun və vaxtlı-vaxtmda yemək, pəhrizi gözləmək;
- Tərkibində ən az zərərli maddələr olan (yaxşı olar ki, heç olmasın) yeyinti məhsulları qəbul olunsun.

İnsanın əmək fəaliyyətinin qorunub saxlanılmasında düzgün qidalanma ən vacib şərtidir. Qəbul olunan qidaların miqdarı və keyfiyyəti insanın yaş dərəcəsinə, iş rejiminə, hava-iqlim şəraitinə müvafiq olmalıdır. Sağlam olmağın istəyən hər bir kəs yeməyinin qədrini bilməli, qanqululuq etməməlidir. Butun hallarda az yemək çox yeməkdən yaxşıdır. Qədərincə yemək vərdisinə yiyələnmək lazımdır.

Zərərli vərdislər. *Sağlamlığın səviyyəsi* - insanın sağlamlığının miqdar göstəricisidir. Bu, 1 km yolu piyada zorla gedən adamla, marafon məsafəni qət edən adamın fərqi özünü göstərir. Bu, düzgün qidalanan, fiziki cəhətdən aktiv istirahət etməyi bacaran, siqaret çəkməyən, spirtli içki və narkotik istifadə etməyən adamla, əlinə düşəni yeyən, az hərəkət edən, sutkada 3 saat yatan, gündə 2 qutu siqaret çəkən adamın fərqiədir. Narkotik maddələrdən, spirtli içkilərdən, tütün məmulatlarından, toksiki (zəhərli) maddələrdən asılılıq zərərli vərdislər kimi xarakterizə olunur.

Spirtli içkilərin zərərləri. Spirt ağciyərlərə mənfi təsir edərək onun oksigenlə daimi təminatını pozur. Spirtin ağciyər üzrə mənfi təsiri isə qaraciyərin yağlanması, iltihab baş vermə riski və sonda sirozun baş verməsidir. Spirtli içkiyə vərdis edən insanlarda ürək döyüntüləri yüksək templidir. Bu yüksək temp ürək təzyiqinin yüksəlməsinə səbəb olur. Göstərilən bu qədər ziyanın qarşısında isə alimlər son zamanlar spirtli içkilərin bəzi xeyirlərini araşdırmağa başlayıblar. Belə ki, alimlər spirtin bəzi ürək xəstəliklərinin yaranma riskinin aşağı salmasına inanırlar.

Narkotik vasitələrin zərərləri. Ən böyük zərəri beyin və məzrkəzi sinir sisteminə göstərir. İnsan get-gedə normal davranışlardan uzaqlaşır. Hafizənin itməsi, nitq pozulması, yuxu- suzluq, zəkanın azalması, səs və işıq hallüsinasiyaları tez-tez rast gəlinir. Qusma, davamlı qarın ağrısı, gecə korluğu, çox işıqdan narahat olma, zamanla görmə sinirlərinin zərər görməsi nəticəsində qalıcı korluq, nəfəs darlığı, öskürmə, tənəffüs yolu iflici və s. bu kimi halları bürüzə verir və sonralar heç bir işə yaramayan bir insan halına gəlir

Siqaretin zərərləri. Öskürdür və bəlğəm əmələ gətirir. Xroniki bronxitle və emfiezemyaya səbəb olur. Qırtlaq və ağciyər siqaret çəkənlər arasında daha çox müşahidə edilir. Ağciyər və qırtlaq xərçəngi hadisələrinin əmələ gəlməsinin 90 faizinin səbəbi siqaretdir. Qol və qıç damarlarında tıxanmalar əmələ gətirir, qanqren olur, əl və ayaqların kəsilməsinə, şikəstliyə səbəb olur. Beyni qidalandıran damarlarda da elastikliyin azalmasına səbəb olur. İflic olma hadisələri meydana gəlir.

Ürək xəstəliklərinin, xüsusilə də ürək əzələsi infarktlarının əmələ gəlməsinə zəmin yaradır. Siqaret çəkənlər arasında çəkməyənlərlə müqayisədə həm infarkt, həm də infarktan ölüm hadisələri 10 dəfədən də çox müşahidə edilir.

§ 18. YOLUXUCU XƏSTƏLİKLƏR HAQQINDA ANLAYIŞ

Yolxucu xəstəliklər haqqında anlayış. Yolxucu xəstəliklər haqqında ilk dəfə yazılı məlumat «Bibliyada» verilmişdir. Belə ki, Hicrət kitabında misirlilərə Allah tərəfindən göndərilmiş «Cəza» adı ilə külli miqdarda at, eşşək, dəvə, qaramal, davarın tələf olması qeyd edilirdi.

Bizim eradan 1295 il əvvəl itlərdə, quşlarda, qaramalda, vəhşi heyvanlarda və insanlarda epidemiyanın baş verməsi haqqında məlumatlar vardır. 810-cu ildən 1316-cı ilə kimi olan dövrdə Fransada, Almaniyada, İtaliyada və İngiltərədə 20-yə qədər epizootiya (yəni xəstəlik) baş vermişdir (qaramal, at və insanlar arasında).

İnfeksiyon xəstəlikləri patogen mikroblar törədir. Bunlar bakteriyalar, göbələklər, süzülən viruslardır. İnfeksiyon xəstəlikləri patogen mikroblar törədir.

Mikroblar heyvan orqanizminə həzm aparatı ilə, tənəffüs aparatı ilə, dəri ilə, selikli qişa ilə və cinsiyyət yolu vasitəsilə daxil olurlar. İnfeksiyon xəstəliklər gedişinə görə: *ildırımvari, iti və xroniki* formalara bölünür.

Orqanizmin infeksiyaya qarşı davamlılığı aşağıdakı amillərdən asılıdır: Heyvanın yaşı, sinir sistemi, cinsi, cinsiyyəti; Yemləmə, yorulma; Mineral maddələr, iqlim şəraiti; Torpaq, zoogigiyeniki amillər.

İnfeksiyanın keçirilməsi canlı keçiricilər vasitəsilə ola bilər. Bunlardan həşəratlar, gəmiricilər, xəstəliyə həssas olmayan heyvan və insan aid ola bilər.

Həşəratlar. Bunlar yer üzərində çoxdur. Epizootik xəstəliklərin keçirilməsində həşəratın olduqca böyük rol oynaması gündən-günə aydınlaşdırılır. Hazırda böyük epizootoloji əhəmiyyətə malik olan həşəratlar bunlardır:

Mal çibini. Çox geniş yayılmış milçəkdir. Bunlar çaylarda, gölməçələrdə, bataqlıqlarda və meşələrdə geniş yayılmışdır. Mal çibinləri heyvanların qanı ilə qidalanır. Mal çibinlərinin kütləvi uçuşu hava xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Bunlar üçün əlverişli fəsil şimalda iyun, iyul; şərqdə iyun, iyul və avqust aylarıdır.

Mal çibini heyvandarlığa böyük zərər verir. Atların, eşşəklərin, qatırların, qaramalın dərisi üzərində tükün az olması mal çibinləri üçün əlverişli şəraitdir. Bu heyvanlar arasında yoluxan xəstəliklərin bir heyvandan digər heyvana keçiril- məsində mal çibini fəal rol oynayır. Aparılan eksperimentlər qarayara, emfizematoz karbunkul, pasterellyoz, infeksiyon anemiya və bir çox başqa yoluxucu xəstəliklərin mal çibini tərəfindən keçirilməsini təsdiq etmişdir.

Payız milçəyi. Bu milçək heyvan düşərgələrində yaşamaqla yumurtalarını heyvanların peyininə, çürümüş otlara buraxır və burada inkişaf edirlər. İnkişaf etmiş payız milçəyi heyvanı bərk sancır, atlara, eşşəklərə, qatırlara, qaramala, donuzlara və itlərə hücum edir. Qarayara, tulyaremiya, infeksiyon və invazion xəstəliklərin keçirilməsində böyük rol oynayırlar.

Ev milçəyi. Təbiətdə geniş yayılmışdır. Bu milçək yumur- tasını heyvan və insan peyininə, çürümüş yem qalıqlarına, heyvan yemlərinə buraxmaqla yay mövsümü ərzində 1080-1440 ədədə kimi bala verir. Bunlar o biri milçəklər kimi heyvanları sancmır və qanını sormur. Bu milçəklər xəstəlik törədicilərini heyvanın selikli qişalarına, dərisinə oturmağı və diri yaxud ölmüş vəziyyətdə heyvanın həzm aparatına düşməsi yolu ilə keçirirlər. Milçəklər vasitəsilə qarayara, vərəm, dabaq, taun, brusellyoz xəstəliklərini ev milçəkləri tərəfindən keçirilməsi eksperiment və müşahidələrlə sübut edilmişdir.

Ağcaqanad. Bunun növü çoxdur, insanlarda bir növü malyariya xəstəliyini yoluxdurur. Heyvanlarda ensefalomielit xəstəliyini, qarayaranı və infeksiyon anemiyanı ağcaqanadlar vasitəsilə keçirilir.

Heyvan bitləri. Qaramal, davar, at, eşşək, qatır, donuz, dovşan və vəhşi heyvanların dəri səthində yerləşməklə onların qanı ilə qidalanır. Bitlər xortumunu heyvanın dərisinə sancmaqla əvvəlcə buraya öz ağız suyunu buraxıb, qanın laxtalanma qabiliyyətini pozur, sonra isə heyvanın qanını sormağa başlayır. Sonradan isə onlara leptospiroz, pasterellyoz və septik xəstəliklərin törədicilərini keçirirlər.

Gənələr. Heyvanlarda parazit həyat keçirirlər. Bunların bir qismi heyvanda bilavasitə dəri xəstəliklərini əmələ gətirir, digər qismi isə bir çox parazitar və infeksiyon xəstəlikləri bir heyvandan başqa heyvana keçirir. Gənələr infeksiyon xəstəliklərdən pasterellyoz, infeksiyon anemiya, leptospiroz, brusellyoz,

quşlarda spiroxitoz xəstəliklərinin törədicisini keçirirlər. Gənələr dəridən qan soraraq xəstəliyin törədicisini həmin yerdən orqanizmə keçirirlər.

Gəmiricilər. Bunlar xalq təsərrüfatına çoxlu ziyan vururlar. Gəmiricilər heyvanların və insanların infeksiyon xəstəliklərə tutulmasına, bu xəstəliklərin baş verməsinə, yayılmasına, epizootoloji halların əmələ gəlməsinə səbəb olurlar. İnfeksiyon xəstəliklərdən ölmüş gəmiricilər (siçan, siçovul və s.) xəstəlik mənbəyi olmaqla infeksiyanı xarici mühitə yayırlar. Gəmiricilər listerioz, leptospiroz, brusellyoz, cavanlarda paratif, botulizm və s. xəstəliklərini keçirib yayırlar.